ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ВИНИКНЕННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

БІДОСЬ МИХАЙЛО АНТОНОВИЧ
Науковий керівник: к.психол.н., доц. ВИШНЬОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ

ЗМІСТ

ВСТУП..... 3

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ..... 8

1.1. Психологічна характеристика поняття “адиктивна поведінка” 8

1.2. Психологічні особливості стилів сімейного виховання 16

1.3. Підлітковий вік як сенситивний період виникнення різного роду адикцій……21

Висновок до розділу І 25

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ВИНИКНЕННЯ ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ……..... 27

2.1. Організація та проведення експериментального вивчення впливу стилю виховання у сім’ї на виникнення адиктивної поведінки підлітка..... 27

2.2. Аналіз отриманих результатів дослідження впливу стилю сімейного виховання на виникнення адиктивної поведінки в підлітків 36

Висновок до розділу ІІ 44

РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО РОБОТІ З АДИКТИВНИМИ ПІДЛІТКАМИ ТА ЇХ БАТЬКАМИ 45

3.1. Психокорекція адиктивної поведінки підлітків та психологічні умови психопрофілактики 45

3.2. Психологічна робота з батьками адиктивних підлітків 54

Висновок до розділу ІІІ..... 60

РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ..... 62

4.1. Соціально-економічне значення охорони праці 62

4.2. Надзвичайні ситуації соціального характеру..... 66

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ..... 69

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 72

ДОДАТКИ……83

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток сучасного суспільства супроводжується кризовими явищами світового масштабу, що у свою чергу безпосередньо впливає на і так нестабільну соціально-економічну систему України і, звичайно, залишає свій відбиток в особистості людини. В сучасній Україні спостерігається різке збільшення поширеності адиктивних розладів, різноманітності їх форм, та поява нових різновидів. Адиктивна поведінка – це поведінка людини, яка характеризується прагненням до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану через прийом різноманітних хімічних речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності для розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. В результаті цього людина існує у «віртуальному» світі. Така людина не тільки не може вирішувати свої проблеми, але перестає особистісно розвиватися, а інколи навіть деградує. Ця поведінка зумовлюється залежністю від різноманітних хибних пристрастей. Вивченням загальних питань адиктивної поведінки, її формування, попередження, лікування та реабілітації у осіб із залежністю займалися Н. Бочкарьова, Н. Дмитрієва, А. Єгорова, О. Змановська, Н. Зобенько, Н. Максимова, Ц. Короленко, Л. Леонова, В. Мендилевич, В. Оржеховська, О. Пилипенко, С. Смагіна, О. Симатова С. Толстоухова та інші.

Дослідження окремих аспектів формування багатьох видів адиктивної поведінки проводили: М. Горобей зазначає, що адикції виникають внаслідок загострення шкідливих звичок і формуються вони як результат незадоволеності певних потреб та складних життєвих подій; Н .Бугайова вбачає вплив на формування адиктивної поведінки вікових криз та пов’язує виникнення адиктивної поведінки у дорослої людини з тим, що в дитинстві вона надмірно залежала від батьків, в неї були прояви дитячих адикцій та неврози в ранньому дитячому та дошкільному віці; О. Песоцька здійснивши аналіз сучасних підходів щодо профілактики адиктивної поведінки відмічає, що інтеракціониський підхід є найперспективнішим, згідно якого розвиток

адиктивної поведінки є багатофакторним процесом і передбачає формування у людини цілого комплексу настанов; І. Цал-Цалко простежує взаємозв'язок між певними видами адикцій, які не пов'язані з вживанням психоактивних речовин та з незадоволенням невротичних потреб особистості; Г. Золотова в своїх дослідженнях розкриває критерії за якими можна визначити адиктивну поведінку у підлітків та описує ознаки за якими можна визначити приналежність підлітка до групи ризику щодо її формування, відзначає методи та форми профілактичної роботи з такими підлітками, та обґрунтовано наголошує на необхідності прямого (антинаркотичного виховання) та непрямого (зняття особистісних причин адиктивної поведінки, формування вольових та комунікативних якостей) профілактичного впливу при роботі з ними.

Водночас найголовнішим інститутом соціалізації особистості є сім'я. Первинну соціалізацію дитина проходить саме в сім'ї, взаємодіючи з членами сім'ї, навчається формам взаємовідносин та поведінки. Адиктивну поведінку дитини в сім'ї та поза нею можуть визначати такі фактори як характер взаємовідносин з братами та сестрами, характер відносин між батьками та дітьми, рівень сімейної гармонії чи дисгармонії, реакції батьків на неправильну поведінку підлітка. Загалом той стиль виховання який притаманний даній сім'ї.

Вивченням теоректико-методологічних та наукових проблем виховання та стилів виховання займалися багато класиків педагогічної та психологічної науки: Л. Виготський, Я. Коменський, Г. Костюк, П. Лесгафт, Д. Локк, А. Макаренко, І. Песталоцці, М. Пирогов, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та сучасні психологи і педагоги: І. Бех, О. Бодальов, М. Боришевський, А. Варга, Ю. Гіппенрейтер, Е. Ейдеміллер, Р. Кемпбел, К. Маданес, В. Сатір.

Вивчення впливу стилю сімейного виховання на виникнення адиктивної поведінки в усіх її сучасних проявах в підлітків, на наш погляд, набуває актуальності сьогодні. Виокремлення оптимальних стилів виховання підлітків з

врахуванням особливостей сучасної сім'ї дозволить попередити виникнення в них адиктивної поведінки.

Мета дослідження полягає у вивченні поняття «адиктивна поведінка» і з'ясувати вплив стилю сімейного виховання на виникнення адиктивної поведінки в особистості дитини підліткового віку, у встановленні зв'язку між стилями сімейного виховання та залежною поведінкою підлітка.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз з проблем вивчення адиктивної поведінки підлітків та стилів сімейного виховання.
2. Експериментально вивчити психологічні особливості залежної поведінки підлітків та стилі виховання у сучасній сім'ї.
3. Встановити взаємозв'язок між стилями сімейного виховання та виникненням адиктивної поведінки у підлітків.
4. Розробити тренінг, психологічні рекомендації щодо обрання ефективного стилю сімейного виховання підлітка.

Об'єктом дослідження є поведінкова сфера особистості підлітка.

Предметом дослідження виступає вплив стилю сімейного виховання на виникнення залежної поведінки підлітка.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що невміння батьків підібрати ефективний стиль сімейного виховання призводить до виникнення адиктивної поведінки у підлітковому віці.

Для вирішення поставлених завдань нами було використано наступні **методи дослідження**:

- метод аналізу науково-психологічних джерел за даною темою;
- стандартизовані методи психодіагностики індивідуальних характеристик особистості та основних поведінкових аспектів;
- методи бесіди, опитування, анкетування, тестування;
- статистичні методи узагальнення та аналізу результатів діагностики.

В емпіричній частині роботи ми використали методики: тест «Схильність до залежної поведінки» автор В.Д. Менделевич; методика діагностики

схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) А.Н. Орел та методика «Батьків оцінюють діти» (БОД) (яка є модифікацією опитувальника «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ), Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицкіса, виконана І.О. Фурановим і А.А. Аладіним).

Експериментальною базою дослідження стала вибірка учнів 8-9 класів Тернопільської загальноосвітньої школи № 2. Загальна кількість досліджуваних склала 52 учні, зокрема, 24 учні восьмого класу та 28 учнів дев'ятого класу.

Теоретичну та методологічну основу дослідження склали праці, що висвітлюють проблеми загальних питань адиктивної поведінки, її формування, попередження, лікування та реабілітації у осіб із залежністю займалися Н. Бочкарьова, Н. Дмитрієва, А. Єгорова, О. Змановська, Н. Зобенько, Н. Максимова, Ц. Короленко, Л. Леонова, В. Мендилевич, В. Оржеховська, О. Пилипенко, С. Смагіна, О. Симатова С. Толстоухова та інші., та проблем виховання та стилів виховання Л. Виготського, Я. Коменського, Г. Костюка, А. Макаренка, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та сучасних педагогів і психологів І. Беха, О. Бодальова, М. Боришевського, А. Варга, Ю. Гіппенрейтер, Е. Ейдеміллер, Р. Кемпбел, К. Маданес, В. Сатір.

Наукова новизна: в даній роботі експериментально вивчено психологічні особливості залежної поведінки підлітків та стилі сімейного виховання у сучасній сім'ї; встановлено взаємозв'язок між стилями сімейного виховання та виникненням залежної поведінки у підлітків; розроблено психологічні рекомендації та тренінг щодо обрання ефективного стилю сімейного виховання підлітка.

Теоретична значущість: аналіз результатів дослідження дозволив зробити висновки щодо важливості вибору батьками стилю сімейного виховання та його впливу на формування адиктивної поведінки підлітка, дозволив прогнозувати поведінку підлітків залежно від стилю сімейного виховання.

Практичне значення отриманих у дослідженні результатів дозволить краще організовувати психопрофілактичну та психокорекційну роботу адиктивної поведінки, та роботу з батьками підлітків.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерської роботи відображено у публікації Бідось М.А. Психологічні аспекти адиктивної поведінки / М.А. Бідось // Актуальні задачі сучасних технологій : зб. тез доповідей міжнар. наук.-техн. конф. Молодих учених та студентів, (Тернопіль, 25–26 листопада 2020.) / М-во освіти і науки України, Терн. націон. техн. ун-т ім. І. Пулюя [та ін]. – Тернопіль : ТНТУ, 2020. – С. 168-169.

Структура та обсяг роботи. Робота складається з вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 87 найменувань та 6 додатків. Робота викладена на 82 сторінках друкованого тексту, вміщує 4 таблиці та 7 рисунків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ

1.1. Психологічна характеристика поняття “адиктивна поведінка”

Перш ніж характеризувати адиктивну поведінку необхідно визначитися з терміном “адикція”. Від латинського addictus – це сліпо відданий, той, який потрапив у рабську залежність, а від англійського addiction – це схильність, згубна звичка. Адикція в розумінні сучасної науки – це потяг до одного з багатьох зовнішніх агентів, залежність особистості від природніх чи штучних речовин, від певного роду занять, що проявляється у прагненні до продовження чи повторення їх вживання незважаючи на очевидні ознаки шкідливості їх для неї або оточення. Адикція виділяють хімічну або фізичну та поведінкову або психологічну. Адикція має тенденцію до збільшення доз, нав’язливе прагнення виконувати певний вид діяльності, що у свою чергу формує адиктивну поведінку яка характеризується бажанням людини “втечі” від реального життя з допомогою зміненого стану своєї свідомості.

Адикція як рабська залежність може проявлятися в особистості оскільки вона може відчувати поневоленість алкоголем, їжею, тютюном, наркотичними та психотропними речовинами або ж іншими людьми, але ці об’єкти не є для неї «паразитами». Швидше навпаки, сам об’єкт звички людиною переживається як «позитивний» по своїй суті, оскільки він іноді постає єдиним заняттям, яке надає певного сенсу життя людини, як їй здається. Психологічна суть такої поведінки полягає в тому, щоб нівелювати почуття провини, гніву, тривожності, пригніченості, депресії чи якогось іншого стану афекту які викликають сильну психоемоційну напругу [23].

Так це виявлене чи створене джерело психологічного стану чи поведінки має завжди бути поруч, щоб послаблювати цю психоемоційну напругу і

переживання. Людей з такими звичками можна ідентифікувати як «адиктів» або як «адиктивну особистість». Тому доречно розглянути також поняття «звичка».

Звичку можна розглядати у двох розуміннях: 1. Звичка-терпіння, яка знижує емоційність; 2. Звичка-пристрасть, яка навпаки веде до збільшення емоційності, своєрідна звичка-залежність. Вона викликає певний потяг, потребу в предметі чи поведінці і викликає дискомфорт при втраті чи не можливості скористатися ним. Предмет звички або поведінка стає найголовнішою цінністю, а з часом і надцінністю, в свою чергу звичка-пристрасть стає звичкою-манією.

Коли людина невілює, фактично придушує свої природні, життєві первинні потреби (рухатися, спати, любити) це свідчить про те, що звичка-залежність переходить в некеровану пристрасть, в манію, в одержимість.

Загалом поняття «адиктивності» розглядається у двох аспектах: як хімічна залежність і як складова девіантної поведінки. Якщо розглядати як хімічну залежність, то адиктивна поведінка виступає аутодеструктивною поведінкою і пов’язана з залежністю від вживання якоїсь речовини або специфічною активністю що дає можливість змінити свій психічний стан. Ця поведінка руйнує як особистість так і організм, суб’єктивно переживається сильним прагненням до об’єкта адикції, як неможливість життя без нього [42].

Залежна поведінка суб’єктивно визначає те, що людина вважає безпечним і втішаючим. Сила подолання напастей і хворобливі події, що трапляються в житті безсилої людини, створюють нестерпну спрагу щастя, яку можна усунути негайно. Якщо є можливість штучно робити те, що ви хочете, тоді існує зв’язок між цією ситуацією та дією, що призвела до неї. Кожне з наступних негативних переживань прискорить цю дію. Як результат, людина не знає про довгострокові негативні наслідки і потрапляє в пастку миттєвого задоволення. Згідно цього механізму наркоман тягнеться до голки, курець – до тютюну, а алкоголік – до склянки.

Через зміни в структурі психічних розладів, поведінкових розладів та різні відхилення у сучасному сіспільстві необхідно визначити нову область знань - адиктологію. Серед основних її інтересів - проблема залежної

(адиктивної) поведінки яку необхідно розглядати на рівні психологічному та психопатологічному. Адиктологія – це відносно нова наука про хімічну та нехімічну залежність, яка зосереджує увагу на вивченні механізмів їх виникнення, розвитку, діагностики і профілактики, лікування та реабілітації. Важливий внесок у розвиток адиктології зробили зарубіжні науковці (Р. Браун, Х. Мілкман, С. Сандервірт, Д. Пайнс) та російські (А.Є. Личко, В.С. Бітенський, Ц.П. Короленко, А.Ю. Єгоров, О.В. Змановська, В.Д. Менделєвич). В Україні зараз вивченням залежностей займаються Г.Д. Золотова, Н.Ю. Максимова, Н.А. Піхтіна, Н.С. Толстоухова та ін. Згідно з класифікацією О.В. Змановської, адиктологія охоплює різні форми та різні типи залежної (адиктивної) поведінки. Розрізняють такі форми залежності: - хімічна залежність (куріння, наркоманія, токсикоманія, залежність від ліків, алкоголю); - порушення харчування (переїдання, надмірнеголодування, відмова від їжі); - гемблінг – залежність від ігор, зокрема і азартних (тут виділяють комп'ютерну залежність та залежність від азартних ігор); - сексуальні залежності (зоофілія, фетишизм, трансвестизм, ексгібіціонізм, вуаєризм, садомазохізм); -релігійна деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, причетність до сект). Залежна (адиктивна) поведінка – це прояв прагнення змінити психічний стан у бік сильних позитивних емоцій головним чином через вживання певних речовин (тютюн, алкоголь, наркотики, психоактивні речовини, ліки) до того, як людина потрапить у фізичну залежність, або шляхом виконання конкретних видів діяльності, що характеризуються порушенням мотивації , нездоланних тенденцій, ненаситності та обов'язковості до виконання (розлади харчування, пристрасть до азартних ігор та комп'ютерних ігор, Інтернету, клептоманія тощо). (див. рис. 1.1). Термін «адиктивна поведінка» часто використовується в тих випадках, коли це не хвороба, а лише порушення поведінки. На відміну від адиктивної поведінки, в зарубіжній літературі термін «адикція» часто використовується як синонім залежності. Цей стан включає підвищену толерантність до об'єкту яким зловживають, постійні занепокоєння щодо способу його отримання та використання, незважаючи на усвідомлення

негативних наслідків, а також численні невдалі , як правило, спроби припинити вживання [86].

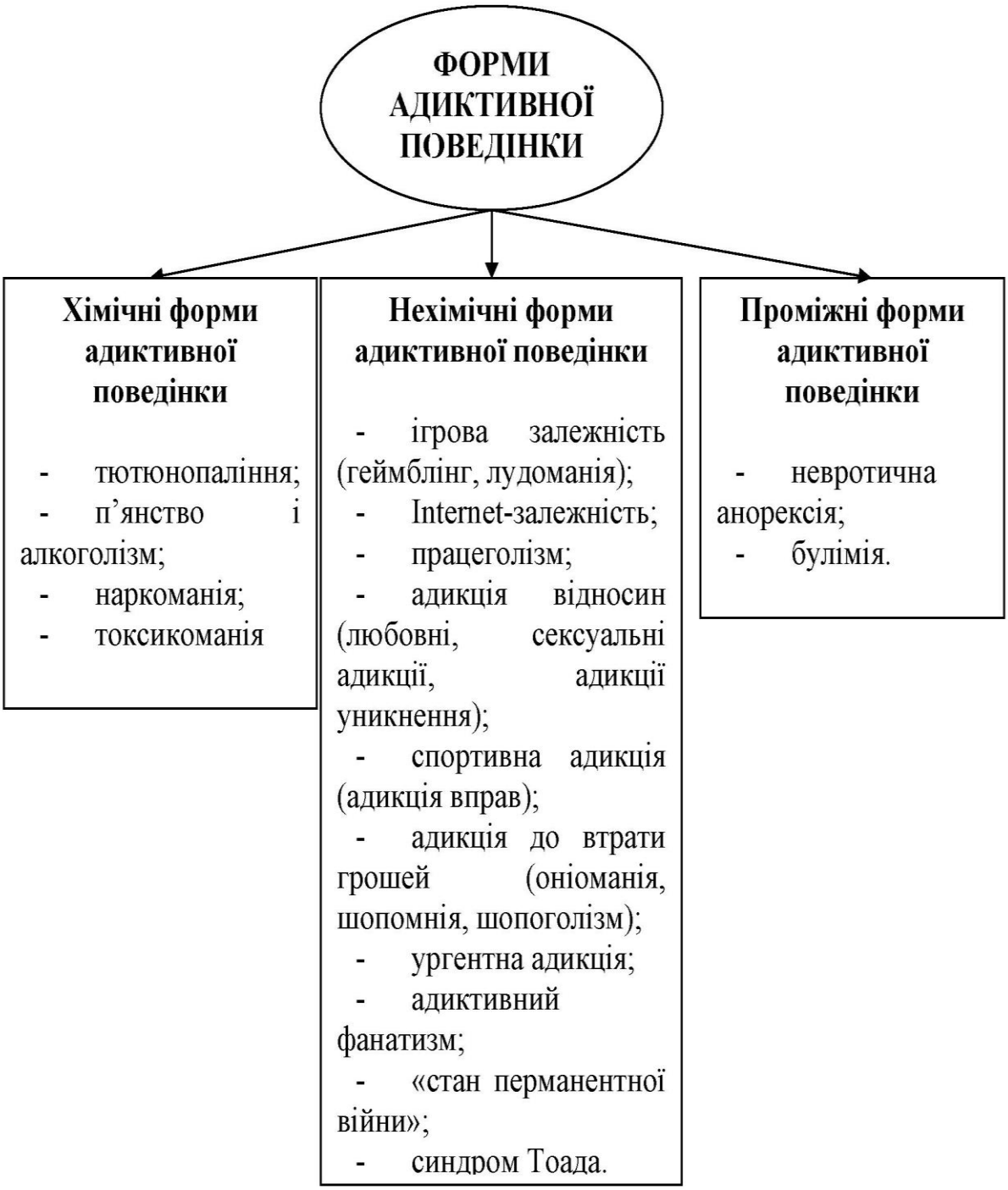

Рис. 1.1. Форми адиктивної поведінки.

Адиктивна поведінка має безліч різновидів і кожен з видів має свої особливості та специфіку, по своєму проявляється та різні наслідки, однак у всіх видів є спільні етапи формування адикції. Сам процес формування

адиктивного процесу починається з емоційного рівня, переживається гостра зміна психічного стану: підвищується настрій, виникає почуття радості, відчувається неймовірний підйом, екстаз через вживання якихось речовин чи виконання якихось дій. На другому етапі формується певна послідовність звертання, використання засобів адикції. Поступово з часом адиктивна поведінка набуває характеру стереотипної, типової, починає повністю домінувати і витісняти всі інші сфери. Незважаючи на вид залежності виділяють загальні, спільні признаки адиктивної поведінки: постійне бажання змінити психофізичний стан; безперервно відбувається формування і розвиток адикції; залежна поведінка набуває циклічності; зрозуміло відбуваються особистісні зміни і соціальна дезадаптація; формується адиктивна установка, тобто накопичуються когнітивні, емоційні і поведінкові особливості, які формують адиктивне ставлення до життя; об'єкт залежності викликає надмірну емоційність; виникає недовіра до фахівців, які роблять спроби надати медико-соціальну допомогу; об'єкт адикції перетворюється в мету існування; заперечується наявність як самої залежності так і її тяжкої форми.

Всі науковці сходяться на думці, що залежна поведінка носить багатофакторний характер. На сучасному етапі розвитку науки можна простежити наявність багатьох груп факторів в процесі розвитку адиктивної поведінки. Якщо взяти кожен фактор окремо, то він не буде головним чи визначальним. Всі фактори які сприяють розвитку адиктивної поведінки можна розділити на: соціальні фактори; індивідуально-психологічні фактори; індивідуально-біологічні фактори. В свою чергу соціальні – це ті, які є об'єктивними, реально існуючими умовами на які індивід не може впливати, і які не залежать від нього. Це несприятливі соціальні, економічні та політичні умови в яких зараз перебуває суспільство; індивідуально-психологічні фактори являють собою когнітивну та емоційно-вольову сфери які сприяють виникненню та розвитку адиктивних форм поведінки; тоді як індивідуально-біологічні фактори включають роль спадковості у психічних захворюваннях, алкоголізмі, тяжкі захворювання соматичні та нейроінфекції в період раннього

дитинства, органічні ураження головного мозку. Всі ці порушення є по суті передумовами індивідуально-психологічних причин. Таким чином органічні ураження головного мозку мають значний вплив на загальний психоемоційний стан людини, знижують можливість особистості переносити навантаження як фізичні так і психологічні, опиратися стресу, всім негативним впливам оточуючої дійсності. Це має вираження у здатності людини до адаптації і як наслідок виникнення хімічної та нехімічної залежності [27].

У соціальних факторах виокремлюють макропричини та мікропричини. До макропричин відносять усі умови які притаманні в цілому сучасному суспільству, відповідно до мікропричин відносять ті умови які притаманні певній соціальній групі до якої належить індивід, і в якій він безпосередньо перебуває. Так неблагополуччя соціальне і економічне, наявність протиріч, неузгодженості, суперечностей у законодавстві, шкідливе оточення, відсутність суспільного благоустрою, реклама та легко доступність психотропних речовин, аномія суспільства – це все є макропричинами. Тоді як невміння та непослідовність виховання, наявність гіпоопіки чи гіперопіки, сімейних традицій, психологічний клімат в сім'ї, в школі, неуспішність в школі та відсутність намірів продовжувати навчання, занадто часті переїзди, зміни місць проживання, взаємодія з ровесниками, що зловживають психотропними речовинами, спілкування з ними, стиль сімейного виховання – це мікропричини [54].

Серед індивідуально-біологічних факторів виділяють: 1. початкова толерантність – тут існує пряма залежність між індивідуальною непереносимістю психоактивних речовин, та розвитком залежності. Якщо у підлітка навіть від незначної дози алкоголю або слабкого наркотика виникають негативні відчуття, то існує велика імовірність того, що у нього розвинеться чи алкоголізм, чи наркоманія. 2. детоксикуюча функція. Це природня реакція організму, головним органом який забезпечує виконання цієї функції є печінка. Печінка розщеплює той алкоголь та наркотики які потрапляють в організм, і чим краще вона справляється з цією функцією тим менше виникає негативних

відчуттів та соматичних розладів, однак існує більша імовірність розвитку залежності від алкоголю чи наркотиків. 3. природа самої психоактивної речовини. Саме від цього біологічного фактору залежить розвиток адиктивної поведінки аж до виникнення хвороби. Дуже важливо є яка хімічна речовина вживається. Залежність швидше виникає від речовин наркотичного характеру, потім алкоголь та тютюн.

Індивідуально-психологічні фактори характеризують особистість людини. Людині яка схильна до адактивної поведінки притаманні: - нестійкість до психічних навантажень, невміння адаптовуватись до різних життєвих ситуацій, невміння вирішувати конфлікти, деприсивність, низька стресостійкість; - чітко виражена тривожність, низька самооцінка, невпевненість у своїх силах; - імпульсивність гедоністичного спрямування; - психічна незрілість, копіювання поведінки, особливо негативної, інфантилізм; - низький рівень самоконтролю; - емоційна нестійкість, неадекватна реакція на перешкоди, нездатність знайти ефективний шлях виходу з психотравмуючої ситуації; - чітко вираженні акцентуації характеру (циклоїдний, нестійкий, комфортний тощо) [37].

Підсумовуючи фактори, що сприяють формуванню підліткової залежності, як зовнішніх умов так і внутрішніх можна виділити такі основні як: специфічна когнітивна, емоційно-вольова, мотиваційна сфери; специфічні, особливі умови проживання і виховання підлітка; соціальне мікро та макро середовище, ну і звичайно роль спадковості у виникненні залежності.

Експерти, що вивчають наркоманію, алкоголізм, паління та інші форми залежної поведінки, вважають, що поведінка, що викликає залежність, ґрунтується на особистих характеристиках, що призводять до залежності у людини. Найчастіше повідомляється про інфантилізм або психічний інфантилізм (Лічко А.Є., Житловський В.Є.), переконливість (В.Д. Менделєвич, І.Р. Хусайнова), прогностична некомпетентність (Менделєвич В.Д.), ригідність (Березін Ф.Б.), впертість, допитливість та дослідження (В.С. Ротенберг, В.В. Аршавський) юнацький максималізм, егоцентризм, апетит до ризику та

«смак небезпеки», нетерплячість, страх бути кинутими. Розлади поведінки у дітей можуть виникати в різному віці. Вік для них не заборонений, але дитинство та статеве дозрівання є найбільш вразливими. Бажання пізнати все нове, незвичне, бажання дорослішати, перейняти звички та поведінку людей похилого віку, всі ці ситуації змушують підлітка вживати психоактивні речовини. Для підлітків характерна досить сильна концентрація інтересів, на яку впливають емоційні захоплення, а не індивідуальні рішення. Як результат, підлітки часто цікавляться предметами, які занадто далекі від своєї мети. З одного боку, це їх збагачує, з іншого - стає перешкодою для навчання в школі. Поряд із проявом типологічних та інших рис характеру, підлітки мають певні спільні характеристики, які називаються «зразками поведінки» або поведінковими реакціями, на вплив зовнішнього середовища, особливо найближчого оточення, вдома та в школі [27].

Поведінкові реакції - загальні риси особистості підлітків, які чітко проявляються як реакції на вплив навколишнього середовища. Згідно тверджень А.Є. Лічко до специфічних ми можемо віднести такі поведінкові реакції: емансипації, реакції захоплення або хобі-реакції, опозиційні реакції, компенсаторні реакції, реакції гіперкомпенсації, реакції групування, реакції імітації. Опозиційна реакція (спричинена завищеними твердженнями про діяльність та щодо поведінки підлітка, надмірними обмеженнями, зневагою інтересів учня-підлітка як зі сторони дорослих так і його оточення; проявляється у втечах з дому, прогулюванні, іноді пияцтвом тощо); реакція імітації (являє собою наслідування певної людини,кіногероя причому як із соціальною так і асоціальною поведінкою); реакція негативного наслідування (поведінка, яка особливо суперечить нормі чи моделі, причому якщо модель поведінки негативна, то реакція буде позитивною); компенсаторна реакція (невдачі які спостерігаються в якійсь галузі, перекриваються успіхами в іншій); реакція гіперкомпенсації (величезне бажання досягти успіху в найскладнішій для індивіда сфері діяльності); реакція емансипації (спроби позбутися нав’язливих турбот старших дорослих, самоствердитися; крайньою мірою

прояву є заперечення стандартів, визнаних всіма цінностей, норм, законів тощо); реакція групування (створення груп однолітків, які відрізняються територіальною громадою, примітивними символами тощо); реакція на хобі (проявляється у різного роду підліткових захопленнях музикою, спортом, колекціонуванням тощо). Такі реакції можуть відігравати роль стану, що підвищує інтерес підлітків до психоактивних речовин, але також може перешкоджати поведінці, що викликає звикання. Через індивідуально-психологічні особливості, такі як акцентуації характеру, неадекватна самооцінка, розлади емоційно-вольової та емоційно-комунікативної сфер, можуть сформуватись постійні форми психосоціальної дезадаптації. Підлітки з яскраво вираженим характером мають підвищений ризик розвитку розладів психічного здоров'я через сприйнятливість до певних несприятливих впливів навколишнього середовища. Акцентуйовані риси визначають психічний склад і визначають специфіку адаптації людини до соціального середовища. Ця специфіка виявляється в тому, що одні психогенні впливи на людину дуже вразливі, а інші нормальні і навіть більш стійкі [86].

1.2. Психологічні особливості стилів сімейного виховання

Спираючись на сучасні уявлення про рушійні сили, джерела та умови розвитку психіки та особистості, психічний розвиток дитини відбувається завдяки спілкуванню та взаємодії з дорослими, особливо батьками. Сім'я, як найближче для дитини соціальне середовище, задовольняє її потреби у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці та повазі. Дитина має перший досвід соціального та емоційного спілкування в сім'ї.

Сім'я може створити особистість або зруйнувати її, це в силі сім'ї зміцнити чи підірвати психічне здоров'я особистості. Процеси сімейної взаємодії вибірково контролюють вираження емоцій, підтримують одні канали емоційного спорожнення та пригнічують інші. Сім'я сприяє певним особистим

інтересам, водночас втручаючись в інші, задовольняючи чи пригнічуючи особисті потреби. «Проблемні», «важкі», «неслухняні», «неможливі» діти, а також діти з «комплексами», «репресовані», «нещасні» - завжди є результатом руйнівних стилів сімейного виховання. За словами Л.Б. Шнейдера, один із них говорить про важливість стилю спілкування дорослого та дитини. Якщо виявиться створення сприятливого клімату в сім'ї, можна вирішити навіть найскладніші проблеми в сім'ї [46, с. 234]. На думку психологів, соціальний досвід, який дитина засвоює в дитинстві, називають домінуючою стороною в розвитку особистості. У процесі набуття цього досвіду діти не лише здобувають певні знання та вміння, а й розвивають свої здібності, формують особистість [26, с. 32]. Стиль виховання в сім'ї має важливе значення у формуванні особистості дитини. Стиль сімейного виховання означає ставлення батьків до дитини, характер контролю за її діями, спосіб висування вимог, форми заохочення та покарання. Вибір батьками стилю сімейного виховання в першу чергу залежить від впливу типу темпераменту, традицій, у яких виховувались самі батьки. Батьки використовують різні методи виховання, залежно від ситуацій, що виникають, самої дитини та її поведінки на даний момент. Обмежуючи автономію дитини та поступово прищеплюючи певні цінності та розвиваючи «внутрішні гальма», не підриваючи цікавості дитини, батьки повинні збалансувати рівень свого контролю та тепла [34, с. 103]. У психологічній літературі широко представлені праці, що описують стилі стосунків. А.В. Петровський [33] розрізняє диктатуру, опіку, невтручання, паритет і співпрацю: Диктатура – систематичне придушення ініціативи іншого. Опіка – відносини, в яких батьки забезпечують, щоб їх робота відповідала всім потребам дитини. Співпраця – передбачає посередництво взаємних відносин до спільних цілей та цілей спільної діяльності. Невтручання – окреме існування світів дітей та дорослих.

Паритет – рівні «союзні» відносини, засновані на взаємовигідних умовах усім членам сім'ї [33, с. 65]. У своїх дослідженнях А.Е. Варга та В.В. Столін [44] встановили такі критерії батьківських стосунків: «Прийняття - не

прийняття». Так у випадку прийняття: батько або мати люблять дитину такою, яка вона є, поважають її індивідуальність, підтримують її. А у випадку не прийняття: батьки бачать дитину як поганого, непристосованого, невдаху, здебільшого відчувають гнів, нудьгу, роздратування, образу до дитини. Вони не довіряють дитині, не поважають її. «Співпраця» - батьки цікавляться справами і планами дитини, намагаються їй у всьому допомогти. Цінують її творчі та інтелектуальні здібності, пишаються нею. «Симбіоз» - батьки постійно переживають за дитину, вона здається маленькою і безпорадною. Батьки не дають дитині самостійності. «Авторитарна гіперсоціалізація» - батьки спонукають дитину до дисципліни, вимагають слухняності. Вони у всьому намагаються нав'язати їй свою волю, адже свавілля дитини суворо карається. Батьки приділяють велику увагу соціальній поведінці дитини і вимагають соціального успіху. «Маленький невдаха» - у стосунках батьків та дитини існує бажання інфантилізувати дитину, приписуючи їй особисті та соціальні вади. Дитина здається неадаптованою, невдалою, відкритою для поганого впливу. Дорослий пробує захистити дитину від труднощів, що виникають у житті і суворо контролювати її дії [7, с. 92]. В.М. Мініяров розглядає наступні стилі виховання в сім'ї: поступливий, конкурентоспроможний, розсудливий, попереджувальний, контролюючий, співчутливий та гармонійний [31, с. 144]. В.І. Гарбузов, О.І. Захаров, Д.Н. Ісаєв представили підхід до стилів сімейних стосунків, заснований на темпераменті та ролі виховання у вихованні неврологічних радикалів. Існує три основних типи освіти: «відкидає» освіту (або відторгнення), гіперсоціалізуючу та егоцентричну [13, с. 132]. Емоційне відторгнення характеризується ігноруванням потреб дитини, жорстоким ставленням до неї, батьки з таким видом виховання вважають, що їхня дитина є тягарем, а тому виявляють невдоволення ними. Існує також приховане емоційне неприйняття, коли батьки намагаються приховати справжнє ставлення до дитини, посиливши турботу та увагу до неї.

Виховання гіперсоціалізація відображається на тривожній поведінці батьків які хвилюються за стан здоров'я дитини, її соціальний статус серед

друзів та очікування успіху в школі та майбутнього кар'єрного росту. Важливо те, чим дитина хоче, щоб батько поділився з іншими. Якщо очікування дорослих занадто високі, і дитині важко їх досягти у будь-який час, вона буде відчувати себе переможеною в очах своїх батьків і в своїх очах. Егоцентричне виховання – сім'я існує лише для дитини. У цій формі існує «симбіоз» між дитиною та дорослим. В результаті у дитини формується високий рівень самооцінки, але в той же час виникає конфлікт із соціальним оточенням. Подібний підхід до сімейного дослідження у А.С. Співаковської яка описує типи неблагополучних сімей, в якому вона дає детальний аналіз негативного виховного впливу дорослих на дітей [40, с. 105]. «Сімя санаторій» – характеризується мінімальним доглядом, суворим контролем та надзвичайним захистом від надуманих небезпек. «Сім'я фортеця» – характеризується тим, що батьки прагнуть робити те, що правильно. Як результат, дитина стає більш не впевненою в собі і їй бракує ініціативи. «Сім'я фортеця» часто призводить дитину до постійних внутрішніх конфліктів, тим самим посилюючи напругу нервової системи, сприяє виникненню тривожності та підвищуючи ризик неврологічних розладів. «Сім'я – третій зайвий». У такому домогосподарстві подружні стосунки головні, і батьки прагнуть навіяти дитині почуття неповноцінності, шукаючи слабкі сторони та недоліки в ній. Ця відмова від батьківства найбільш згубно впливає на розвиток дитини. А.Є. Лічко та Е.Г. Ейдеміллер [47] виділяють шість типів сімейного виховання дітей з акцентуаціями характеру та психопатіями: 1. Гіпоопіка характеризується необхідною турботою про дитину з боку батьків. При такому типі стосунків дитина почувається самотньою і покинутою. 2. Домінуюча гіперопіка передбачає надмірну турботу про оточення дитини, що позбавляє її самостійності та ініціативи. Гіперопіка проявляється у формі домінування батьків над дитиною, нехтування її реальними потребами та суворого контролю поведінки. Одним із варіантів гіперопіки є спотворена гіперопіка, що виявляється у бажанні батьків задовольнити всі потреби та забаганки дитини. 3. Емоційне відторгнення проявляється у дитини у всіх його проявах; Може

проявлятися відкрито і таємно, у формі іронії, глузування. 4. Жорстокі взаємини можуть бути також явними (у формі фізичного насильства) або прихованими (у вигляді емоційної ворожнечі та холоду). 5. Умови підвищеної моральної відповідальності. У таких випадках батьки покладають великі надії на майбутнє дитини, її успіхи, можливості та таланти. Вони часто культивують ідею про те, що їх нащадки здійснюють власні нездійснені мрії. 6. Суперечливе виховання. В одній родині кожен з батьків, а тим більше бабусі і дідусі можуть дотримуватися неоднакових виховних стилів, поєднувати несумісні виховні підходи до виховання та застосовувати різні типи виховання. У той же час члени сім'ї змагаються між собою або навіть відверто протистоять один одному. Такі ситуації особливо шкідливі для дитини [47, с. 32] (див. рис. 1.2.).

Рис.1.2. Стилі сімейного виховання

Таким чином, вступаючи в підлітковий вік, підліток починає по новому оцінювати батьківські взаємини, його відносини з ними, своє місце в сім'ї і власну значимість, у нього з'являється суперечливе бажання відокремитися від сім'ї, «сховатися» від близьких людей, так як переживання змін внутрішнього світу занадто суперечливі і глибокі, але і, в залежності з цим, у підлітка зростає потреба в батьківській увазі, яка буде підкреслювати його незалежність від них і значимість в тій же мірі. Вивчення стилів сімейного виховання в такому випадку мають значиму актуальність, так як за допомогою стилів сімейного виховання можна більш повно зрозуміти чи склалися взаємини в сім'ї, а при необхідності з'являється можливість скорегувати те, що необхідно.

1.3. Підлітковий вік як сенситивний період виникнення різного роду адикцій

Підлітковий вік – це межа між дитинством і дорослістю, зрілістю, пов'язана з віком, в якому людина повинна брати участь у суспільному житті. У давнину перехід до підліткового віку відбувся під час проходження дитиною особливих ритуалів, внаслідок чого вона не тільки набула нового соціального статусу, але, здавалося, народилася знову. Межі підліткового віку досить незрозумілі (від 9-11 до 14-15 років). Одні діти вступають у підлітковий вік раніше, інші пізніше [31, с. 9]. Пубертатний період формування розвитку дитини характеризується такими поняттями, як: «переломний», «перехідний», «важкий», «критичний». Вони відображають усю складність і важливість процесів розвитку, що відбуваються в даному віці, пов'язаних із переходом від одного періоду життя до іншого. Такий перехід від дитинства до дорослого життя є основним змістом і відмінністю всіх аспектів розвитку цього періоду - фізичного, психічного, морального, соціального [8, с. 245]. Однією з перших проблем підліткового віку є перебудова якісно нових взаємостосунків з батьками, відхід від дитячої прив'язаності, прихильності у відносинах, ідо

встановлення нових відносин котрі базуються на рівності та взаємоповазі. Психологічний стан особистості підлітка пов'язаний з двома «ключовими моментами» в цьому віці: психофізіологічним – який характеризується статевим дозріванням та соціальним – завершення періоду дитинства, входженням у світ дорослих [32, с. 81]. Перший із моментів безпосередньо має зв'язок із внутрішніми гормональними та фізіологічними перетвореннями, які характеризуються швидкими змінами в анатомії та фізіології підлітка (починається інтенсивний ріст та збільшення ваги, розвивається серцево-судинна система та настає статеве визрівання). Другий момент – завершення періоду дитинства і підготовка до входу світ дорослих, що нерозривно зв'язано з інтенсивним розвитком у свідомості учнів підліткового віку критичного та рефлексивного мислення в раціональній формі. Саме цей стан визначає психіку підлітка. Це породжує великі суперечності у житті підлітка [32, с. 90]. Раціональна, формальна логіка домінує над розумом підлітка. Так, він не той, хто володіє цією логікою, однак вона спонтанно виникає у його свідомості наче якась примусова сила. Котра вимагає однозначної відповіді та оцінки на безліч запитань: правдиве чи неправдиве твердження, так чи ні. Це у свою чергу утворює у свідомості учнів-підлітків певну схильність до максималізму, та змушує їх жертвувати дружбою, вступати в антагоністичні стосунки з тими, хто йому близький.

Підліток готовий відкидати все, що цій логіці не відповідає , оскільки це, на його думку, занадто значущий критерій його рішень та оцінки [9, с. 36]. Основне протиріччя підліткового віку можна розглядати як протиріччя між формою психічного відображення у свідомості підлітка, що стала для нього основною формою свідомого погляду на світ, та знеособленим світом. дорослих, що не вкладається в розум, і в той же час проголошує інтелект (совість) свого існування [9, с. 41]. Важливість цієї проблеми значиться тим, що практично кожен підліток у цей перехідний період стикається з різними труднощами в спробі знайти своє «Я». Перехід у доросле життя – це досить короткий період в житті, однак дуже значимий. І виживати необхідно без

особливих травм. Відкриття власного внутрішнього світу є другою особливістю психологічного формування підлітка. В даний час є питання самосвідомості та самовизначення. Пошук сенсу свого життя та бажання пізнати власне себе, свої вміння, свої здібності, своє місце у стосунках з іншими у тісному взаємозв'язку. Для дитини-підлітка єдиною реальністю, що усвідомлюється є зовнішній світ, в який він проектує свою уяву. Для учня-підлітка зовнішній світ – це лише одна з можливостей набуття суб'єктивного досвіду, яким є він сам. Занурившись у себе та використовуючи свій досвід, підліток відкриває неймовірний світ нових почуттів і починає сприймати свої емоції не як похідні певних зовнішніх подій, а як стан власного «Я». [20, с. 65]. Але пізнання свого внутрішнього світу також може призвести до багатьох тривожних ситуацій і драматичних переживань. Разом із сприйняттям ними унікальності та неповторності виникає відчуття самотності. Его юності досі невиразно переживається як неясна тривога чи відчуття якоїсь внутрішньої порожнечі, яке потрібно чимось наповнити. Це збільшує потребу в особистісному спілкуванні та самотності. Уявлення про себе підлітків завжди корелює з груповим образом «нас» - типового одностатевого однолітка - але ніколи не збігається з цим образом. Чим старша дитина, тим більше відмінностей вона виявляє між собою та однолітками. Тому існує потреба в психологічній близькості, яка була б як саморозкриттям, так і проникненням у внутрішній світ іншого [23, с. 11].

Однією з причин підліткової кризи є переоцінка їхніх можливостей, які характеризуються прагненням здобути незалежність, самостійність у своїх судженнях і діях. Посилена критика дорослих, різка реакція на спроби інших принизити їх гідність, принизити зрілість, недооцінити їхні юридичні можливості – причини частих конфліктів у підлітковому віці [5, с. 78]. Орієнтація на спілкування з однолітками часто проявляється у страху перед тим, щоб бути відкинутими ними. Емоційний добробут підлітка все частіше починає залежати від місця, яке він займає в колективі, суспільстві, починає визначатися насамперед установками та оцінками однолітків [31, с. 43]. Спілкування в цьому підлітковому віці характеризується розширенням груп, до

яких входять старшокласники, та специфікою вибірковості у спілкуванні, що виявляється, зокрема, у чіткому розрізненні груп спілкування в товариських та доброзичливих. А.В. Мудрець під поділом розуміє внутрішнє відокремлення себе як людини від спільноти, до якої він належить в результаті досягнення певного рівня самосвідомості. Спілкування допомагає підлітку долучитися до суспільства, групи, що дає йому відчуття захищеності, участі в груповому житті, відчуття емоційного благополуччя, що особливо важливо для старшокласників, оскільки в цьому віці роль розуміння, співпереживання, емоційний контакт у спілкуванні [26, с. 18]. Дослідник психології підлітків М. Клі [25] формулює завдання розвитку в підлітковому віці в чотирьох основних сферах: тіло, мислення, соціальне життя, самосвідомість. 1. пубертатний розвиток. За відносно короткий проміжок часу організм підлітка зазнає значних змін. Це призводить до двох основних завдань розвитку: 1) необхідності відновлення тілесного образу «Я» та побудови чоловічої чи жіночої ідентичності; 2) поступовий перехід до сексуальності дорослих. 2. Когнітивний розвиток. Розвиток інтелектуальної сфери підлітка характеризується якісними та кількісними змінами, які відрізняють його від способу пізнання світу дитини.

Формування пізнавальних здібностей відзначається двома основними досягненнями: 1) розвитком здатності абстрактного мислення; 2) розширити часову перспективу. 3. Трансформація соціалізації. Переважний вплив сім'ї в підлітковому віці поступово змінюється впливом групи однолітків, яка виступає джерелом еталонних норм поведінки та набуття певного статусу. Ці зміни відбуваються у двох напрямках відповідно до двох завдань розвитку: 1) звільнення з батьківського піклування; 2) поступове входження до групи однолітків. 4. Навчання особистості. Формування психосоціальної ідентичності, яка є основою феномену самосвідомості підлітка, включає три основні завдання розвитку: 1) усвідомлення міри часу власного «Я», що включає минуле дитини та вирішальну проекцію майбутнього; 2) самосвідомість, що відрізняється від звичних образів батьків; 3) встановлення

виборчої системи, яка гарантує цілісність особистості (професія, гендерна ідентичність та ідеологічні установки) [25, с. 82]. Т.В. Драгунова [18] спостерігає такі прояви у розвитку зрілості у підлітків: • імітація зовнішніх проявів дорослих (бажання бути схожими за зовнішнім виглядом, набути їх характеристик, навичок та привілеїв); • підкреслити якість дорослого (бажання набути якості дорослого); • дорослий як модель діяльності (розвиток соціальної зрілості в умовах співпраці дорослих та дітей, що формує почуття відповідальності, турботи про інших тощо); • інтелектуальна дорослість (прагнення реально щось знати і реально вміти; формувати домінуючу спрямованість пізнавальних інтересів, пошук нових видів та форм соціально значущої діяльності, здатних створити умови для напористості сучасних підлітків) [18, с. 67]. В.І. Слободчиков зазначає, що незважаючи на всі труднощі у визначенні конкретних шляхів подолання кризи розвитку підлітка, ми можемо сформулювати загальну психолого-педагогічну вимогу щодо її успішного вирішення - наявність спільних, спільних рис у житті дитини та співпраці дорослих між ними. взаємодія. Створення спільноти в житті дорослого та підлітка, розширення сфери їх співпраці та значні контакти є необхідними умовами для подолання підліткової кризи. Таким чином, аналіз літературних джерел показав, що в підлітковому віці відбувається швидка перебудова всієї особистості підлітка, його психологічної, соціальної та фізіологічної складових. Цей віковий період характеризується

Цей віковий період характеризується також гормональними змінами, формуванням моральних цінностей, самосвідомістю, сильним бажанням спілкуватися з однолітками, емоційною нестабільністю, а в суспільстві підліток займає проміжне становище дитини і дорослого.

Висновок до розділу І

Адиктивна поведінка має безліч різновидів і кожен з видів має свої особливості та специфіку, по своєму проявляється та різні наслідки, однак у

всіх видів є спільні етапи формування адикції. Сам процес формування адиктивного процесу починається з емоційного рівня, переживається гостра зміна психічного стану: підвищується настрій, виникає почуття радості, відчувається неймовірний підйом, екстаз через вживання якихось речовин чи виконання якихось дій. На другому етапі формується певна послідовність звертання, використання засобів адикції. Поступово з часом адиктивна поведінка набуває характеру стереотипної, типової, починає повністю домінувати і витісняти всі інші сфери.

Спираючись на сучасні уявлення про рушійні сили, джерела та умови розвитку психіки та особистості, психічний розвиток дитини відбувається завдяки спілкуванню та взаємодії з дорослими, особливо батьками. Сім'я, як найближче для дитини соціальне середовище, задовольняє її потреби у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці та повазі. Дитина має перший досвід соціального та емоційного спілкування в сім'ї.

Підлітковий вік – це межа між дитинством і дорослістю, зрілістю, пов'язана з віком, в якому людина повинна брати участь у суспільному житті.

Цей віковий період характеризується також гормональними змінами, формуванням моральних цінностей, самосвідомістю, сильним бажанням спілкуватися з однолітками, емоційною нестабільністю, а в суспільстві підліток займає проміжне становище дитини і дорослого.

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ВИНИКНЕННЯ ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Організація та проведення експериментального вивчення впливу стилю виховання у сім'ї на виникнення адиктивної поведінки підлітка

Пошук методів вимірювання адиктивної поведінки показує, що, незважаючи на найбільшу поширеність цього типу девіантної поведінки, існуючі методи обмежені вивченням певних окремих типів залежності. Це означає, що існує набагато більша кількість різновидів адиктивної поведінки, ніж ті, методики для вимірювання яких доступні, а саме: наркоманія, алкоголізм, токсикоманія, схильність до адикцій загалом, інтернет-залежність, без поділу на залежність від комп'ютерних ігор, онлайн-ігор, соціальних мереж тощо [3]. Тому необхідно розробляти новий інструментарій дослідження різновидів адикції підлітків, з врахуванням результатів останніх досліджень цього явища.

Ми також проаналізували численні методики, що дозволяють діагностувати який стиль сімейного виховання притаманний конкретній сім'ї. В результаті ми сформували комплекс діагностичних засобів для забезпечення вирішення завдань нашого дослідження. Зокрема, у цей комплекс ми включили: для отримання експериментальних даних кількості підлітків які схильні до адиктивної поведінки тест «Схильність до залежної поведінки» автор В.Д. Менделевич та методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) запропоновану А.Н. Орел, а для дослідження стилю сімейного виховання методику «Батьків оцінюють діти» (БОД) яка є модифікацією опитувальника «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ), Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицкіса, виконана І.О. Фурановим і А.А. Аладіним.

Експериментальною базою нашого дослідження стала Тернопільська загальноосвітня школа № 2. Вибірку досліджуваних становили учні 8-9 класів. Загальна кількість досліджуваних склала 52 учні, зокрема, 24 учні восьмого класу та 28 учнів дев'ятого класу.

Наше дослідження проводилось у три етапи. На першому етапі ми досліджували схильність досліджуваних учнів підліткового віку до залежної поведінки за допомогою методики В.Д. Менделевич (див. додаток А).

Дана методика містить 116 тверджень на які потрібно дати відповіді залежно від згоди з кожним твердженням користуючись шкалою: якщо досліджуваний повністю не згоден з твердженням, то на бланку відповідей поряд з цим твердженням він ставить певну позначку (Х) у першій колонці і оцінює це твердження одним балом. Коли ж досліджуваний має деякі сумніви, але все ж оцінює свою відповідь швидше негативною, то ставить відповідну позначку у другу колонку навпроти відповідного твердження і відповідно отримує два бали за свою відповідь. Якщо у досліджуваного виникають сумніви і він не може визначитись з своєю відповіддю, то ставить позначку у третій колонці, це означає його нейтральну позицію щодо даного твердження і оцінюється у три бали. При умові, що досліджуваний швидше погоджується з відповідним твердженням, він ставить позначку у четверту колонку і тим самим заробляє чотири бали за відповідь. І в п'яту колонку досліджуваний тоді ставить позначку, коли він однозначно згідний з даним твердженням і відповідно отримує п'ять балів за це твердження. На кожне запитання можна дати тільки одну відповідь.

За допомогою цієї методик можна визначити три показники залежності, а саме залежність від алкоголю, наркозалежність та загальну схильність до адиктивної поведінки. При обробці отриманих результатів треба враховувати, що цей тест містить прямі запитання та обернені запитання. Якщо нам необхідно обрахувати бали загальної схильності до залежності та залежність від наркотичних засобів, то потрібно додати бали прямих і обернених запитань у першому та другому стовпці. Схильність до залежності від алкоголю можемо

дізнатись підсумувавши відповіді на прямі та зворотні запитання третього та четвертого стовпців. Загальна кількість балів свідчить про рівень схильності до цих видів залежностей та адиктивної поведінки загалом (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Рівні схильності до адиктивної поведінки

Залежності	Ознаки тенденції	Ознаки підвищеної схильності	Ознаки високої вірогідності
Залежність (наркозалежність)	> 98 балів	> 107 балів	>116 балів
Алкогольна залежність	> 99 балів	>105 балів	>111 балів

Досліджуваний саме більше може набрати 205 балів за шкалою залежності від наркотичних засобів та взагалі схильність до адиктивної поведінки, а за шкалою алкогольної залежності – 175.

Низький рівень: За такої кількості балів (менше 98) існує мала імовірність розвитку залежності, це характеризується відсутністю особистісних якостей, що сприяють формуванню адикції.

Ознаки тенденції: випробовувані, віднесені до цієї групи, мають схильність до адиктивної поведінки середнього рівня.. Це говорить, що при певних соціальних сприятливих умовах є ризик розвитку залежності від речовин психоактивного характеру (ПАР).

Ознаки підвищеної схильності: випробовувані, віднесені до цієї групи, мають схильність до адиктивної поведінки вище середньої, тобто у них переважають ті якості, які в більшій мірі свідчать про спрямованість на вживання ПАР і ризик розвитку психологічної залежності.

Ознаки високої імовірності: дана категорія характеризується високою схильністю до адиктивної поведінки. У випробовуваних спостерігається висока спрямованість на вживання ПАР, позитивне ставлення до залежності і риси особистості, які значно збільшують ризик залежної проблемної поведінки.

На другому етапі нашого експериментального дослідження з метою підтвердження вибірки підлітків котрі мають схильність до адиктивної

поведінки ми проводили методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) запропоновану А.Н. Орел (див. додаток Б).

Запропонований метод діагностики схильності до девіантної поведінки (СДП) – це стандартизована тестова анкета, використовується щоб виміряти готовність (схильність) підлітків до застосування різних форм девіантної поведінки. Анкета являє собою набір спеціальних психодіагностичних шкал, які вимірюють готовність (схильність) підлітків до застосування певних форм девіантної поведінки.

Метод полягає у врахуванні та корекції установки до соціально бажаних відповідей досліджуваних.

Шкали анкети поділяються на службову та змістовні. Зокрема, змістовні шкали мають на меті виміряти психологічний зміст сукупності взаємопов'язаних між собою різних форм девіантної поведінки, а отже, соціальних та особистих установок, що стоять за цією поведінкою.

Шкала службова спеціально застосовується для вимірювання схильності досліджуваного надати соціально прийнятну, схвальну інформацію про себе, для оцінки надійності результатів опитування в цілому та коригування результатів на змістових шкалах відповідно до установки випробуваного до соціально бажаних реакцій та відповідей.

Таким чином, методика включає 98 варіантів тверджень на які треба дати відповідь так або ні і звірити з ключем, підрахувати бали та перевести їх у Т-бали. Методика складається з таких шкал.

1 Шкала установки на соціальну бажаність вона ж є **службовою** шкалою.

Ця шкала вимірює готовність досліджуваного показати себе з найкращого боку відповідно до соціальної бажаності. Показник, що знаходиться в межах від 50 до 60 Т-балів вказує на помірну тенденцію давати відповіді соціально-бажаного характеру. Якщо показник перевищує 60 Т-балів, то досліджуваний має тенденцію до строгого дотримання соціальних норм, навмисного висвітлення себе в кращому ракурсі, обережно ставиться до

експериментального дослідження.

Діапазон результатів від 70 до 89 свідчить про високу настороженість досліджуваного щодо ситуації експерименту та про сумніви у достовірності результатів по основних шкалах.

Показники які нижчі 50 свідчать, що досліджуваний нездатний маскувати свої цінності, норми та давати соціально бажані відповіді. Треба зазначити, що підлітки молодші 14 років не можуть довший час дотримуватись установки до соціально бажаних відповідей. Однак якщо по всіх шкалах високі одночасно показники, треба задуматись про правильність результатів **чи** про дисоціацію в досліджуваного реальних поведінкових норм та уявних.

2. Шкала схильності до порушення норм і правил

Ця шкала дозволяє виміряти схильність підлітка заперечувати прийняті загальні норми і принципи, правила та цінності, встановленні норми поведінки. Результати 50-60 балів підкреслюють ці тенденції, характеризують досліджуваного як нонконформіста, здатного свої норми і цінності протиставляти груповим, «шукача пригод» які можна подолати звичайно з порушеннями поведінки. Показники в 60-70 Т-балів, характеризують яскраво виражений нонконформізм, негативізм та сумніви щодо результатів тестування по цій шкалі. Відповідно показники нижчі за 50 говорять про конформність досліджуваного, стереотипність та дотримання загальноприйнятих норм поведінки.

3. Шкала схильності до залежної (адиктивної) поведінки

За цією шкалою можна дослідити готовність підлітка до реалізації адиктивної поведінки. Відповідно сума у 50-70 Т-балів говорить про схильність таких підлітків відходити від реальності шляхом зміни стану свідомості за допомогою різних речовин або певної діяльності. Якщо досліджуваний набрав понад 70 балів, то результати можна ставити під сумнів, або підліток відчуває сильну потребу в адиктивних станах. І це необхідно дообстежити за допомогою інших засобів психодіагностики. 50 балів і нижче свідчать про відсутність таких тенденцій, або про високий соціальний контроль своєї поведінки.

4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки

За допомогою цієї шкали можна виміряти готовність підлітка до різних форм аутоагресивної поведінки. Середні результати 50-70 балів говорять що підліток практично не цінить своє життя, схильний до ризику, має потребу в гострих відчуттях, в нього спостерігаються тенденції до садомазахізму. Якщо результати вищі 70 балів їх можна піддавати сумніву. Показники до 50 балів – відсутність готовності до саморуйнівної поведінки, соматичних проявів тривожності, прояву комплексу провини в поведінці.

5. Шкала схильності до агресії і насильства

Назва шкали говорить сама за себе. Якщо показники в межах 50-60 Т-балів, то в такого підлітка спостерігаються агресивні тенденції у поведінці. Показники 60-70 балів характеризують такого підлітка як особистість агресивного спрямування у стосунках з іншими, як любителя з допомогою насильства вирішувати власні труднощі, як людину яка має садистські тенденції, яка прагне принизити партнера по спілкуванні для підвищення своєї самооцінки. Показник вище 70 балів – достовірність результатів піддаються сумніву. Відповідно менше 50 балів – відсутність тенденції до агресії, відкидання насильства у вирішенні проблем. Якщо за цією шкалою низькі показники, а за шкалою соціальної бажаності високі, то у такого підлітка рівень соціального контролю своєї поведінки дуже високий.

6. Шкала контролю емоційних реакцій

Слід зазначити, що ця шкала має обернено пропорційний характер! Вона дозволяє виміряти схильність досліджуваного контролювати емоційні прояви у поведінці. Якщо результати складають 60-70 балів, то це свідчить про знижений контроль своїх емоцій, про неспроможність або небажання контролювати свою поведінку, емоційні реакції. І навпаки бажання використовувати у своїй поведінці негативні емоції. Якщо показник нижче 50 балів, то такому підлітку притаманний жорсткий контроль своїх емоцій та поведінки.

7. Шкала схильності до делінквентної поведінки

Дана шкала використовує твердження котрі відрізняють підлітків з правопорушеннями від соціально адаптованих, вона носить формальний характер і досліджує потенціал делінквентної поведінки, який в житті підлітка може запуститися тільки при певних умовах. Якщо підліток набирає по цій шкалі 50-60 балів – у нього спостерігаються делінквентні тенденції і рівень соціального контролю дуже низький. Якщо підліток набирає більше 60 балів – у нього висока готовність до застосування делінквентної поведінки. Менше 50 балів – відсутні тенденції до делінквентної поведінки або соціальний контроль на високому рівні.

На третьому етапі проведення нашого експерименту з метою визначення стилю сімейного виховання в кожного з досліджуваних підлітків ми використовували тест «Батьків оцінюють діти» (БОД) яка є модифікацією опитувальника «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ), Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицкіса, розроблена І.О. Фурановим і А.А. Аладіним (див. додаток В).

Ця методика дозволяє визначити уявлення дитини про той стиль сімейного виховання який притаманний в її сім'ї. Питальник складається з 120 запитань які дають можливість виділити показники стилю сімейного виховання по 18-ти шкалах. Шкали для зручності обробки результатів повністю тотожні методиці АСВ за винятком двох останніх що характеризують приписування батьками дитині жіночих чи чоловічих рис, які тут відсутні.

За цією методикою можна визначити такі типи сімейного виховання:

- Гіперпротекція (Г+). Батьки присвячують вихованню все власне життя воно стає головною діяльністю, всю увагу, час та сили приділяють дитині.
- Гіпопротекція (Г-). Тут навпаки, батьки звертають увагу на дитину та її проблеми лише тоді коли ситуація стає дуже серйозною.
- Потурання (У+). Батьки намагаються максимально задовольняти будь-які потреби дитини, некритично виконують її забаганки.

- Ігнорування потреб дитини (У-). Ця шкала протилежна попередній, тобто батьки не задовольняють потреби дитини, зокрема найбільш необхідні потреби в їх любові, спілкуванні з дитиною, емоційному контакті.
- Надмірність вимог до дитини (Т+). Тут вимоги до дитини дуже високі, що навіть не відповідають її можливостям та ставлять нормальний її розвиток під загрозу.
- Недостатність обов'язків (Т-). Цей тип виховання протилежний попередньому, дитина не задіяна до будь-якої діяльності майже не має обов'язків.
- Надмірність вимог-заборон (домінування) (З+). Тут свобода дитини та її самостійність обмеженні великою кількістю заборон висунутих батьками. Дитині в такому типі виховання нічого не можна.
- Недостатність вимог-заборон (З-). І знову повна протилежність попередньому типу виховання – вседозволеність. Немає жодних обмежень в поведінці підлітка, а якщо і є, то він може легко їх не виконувати і бути впевненим, що не буде покараним.
- Надмірність санкцій (жорсткий стиль виховання), (С+). Він характеризується твердими поглядами батьків на важливість та навіть користь покарання дитини, і схильні карати навіть за дрібні порушення в поведінці підлітка.
- Мінімальність санкцій (С-). Зовсім протилежний підхід до виховання, батьки зовсім не використовують покарання у виховному процесі, або використовують дуже рідко, так як вважають це мало ефективним.
- Нестійкий тип виховання (Н). Батьки котрі обрали такий стиль, можна сказати немають стилю виховання. Оскільки в них постійно змінюються і стилі, і методи виховання: то вони авторитарні у своїх підходах до виховання підлітка, то ліберальні, то забагато приділяють уваги дитині, то емоційно холодні.
- Розширення сфери батьківських почуттів (РРЧ). Таке трапляється, коли в силу яких-небудь причин подружні відносини між батьками є

порушеними: немає одного з подружжя (смерть, розлучення) або взаємостосунки з партнером по шлюбу не задовольняють батька, який відіграє основну роль у вихованні дитини (емоційна холодність, несумісні характери). Часто мати (інколи батько), не усвідомлюючи, прагнуть, щоб дитина стала для них чимось більшим. Батьки прагнуть, щоб вона задовольняла хоча б частину потреб, які у звичайній сім'ї повинні бути задоволені в процесі подружньої взаємодії (взаємна виняткова прихильність, частково еротичні потреби). Відносини з дитиною, а пізніше з підлітком, стають винятково важливими для батьків. Мати часто відмовляється від повторного шлюбу, прагнучи віддати синові "всі почуття", "всю любов". У дитинстві стимулюється еротичне ставлення до батьків (ревнощі, дитяча закоханість). Коли дитина досягає підліткового віку, у батька виникає страх перед наростаючою самостійністю підлітка, в результаті чого з'являється прагнення втримати його за допомогою потураючої або домінуючої гіперпротекції. Прагнення одного з батьків до розширення сфери батьківських почуттів за рахунок включення еротичних потреб у відносини з дитиною, як правило, ним не усвідомлюється. Ця психологічна установка проявляється побічно, наприклад, у висловленнях про те, що їй (матері) ніхто не потрібний, окрім сина, і в характерному протиставленні ідеалізованих відносин із сином не задовільними відносинами із чоловіком. Буває матері усвідомлюють свої ревнощі до дівчат сина, але вони всерівно проявляють їх під виглядом різних зачіпок до них.

- Надання переваги проявам дитячих якостей у дитині (ПДК). Використовуючи цей підхід до виховання батьки вважають свою дитину завжди маленькою, вони заперечують її дорослішання, майже нічого не вимагають від неї, створюють домінуючу гіперпротекцію і це може сприяти розвитку психічного інфантилізму.

- Виховна невпевненість батьків (ВН). При такому підході до виховання завжди виграє дитина оскільки перерозподіляючи владу дитина-батьки вона знаходить у батьків «слабинку» і має максимальні права та мінімальні обов'язки.

- Нав’язливий страх втрати дитини (ФУ). Цей стиль базується на гіперпротекції, яка пов’язана з страхами, тривожністю батьків щодо життя дитини, гіперболізації безпорадності дитини, боязні зробити помилку і зрештою породжує невпевненість.
- Нерозвиненість батьківських почуттів (НРЧ). В силу того, що батьки можуть мати розлади власної особистості, психічні порушення, негативний досвід проживання у своїй батьківській емоційно холодній сім’ї, вони можуть недооцінювати важливість сімейного виховання. Це виливається у стосунках з дитиною: поверхнева зацікавленість її справами, перекладання домашніх обов’язків на дитину тощо.
- Проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНК). Цей стиль супроводжується жорстким ставленням до дитини, емоційним відторгненням, оскільки батьки в дитині бачать себе, ті негативні риси характеру які не люблять в собі.
- Винесення конфліктів між подружжям в сферу виховання (ВК). Цей стиль – це додатковий захист для кожного члена подружжя. Батьки виховуючи дитину зневажають один одного прикриваючись благими намірами турботи про дитину. Як правило думки щодо виховання у них кардинально різняться, а то й протилежні. Один з батьків прихильник суворого виховання, інший – поблажливого. Звинувачують один одного в неправильному вихованні і головне хто виграє суперечку, а не дійсно ефективний стиль виховання підлітка.

2.2. Аналіз отриманих результатів дослідження впливу стилю сімейного виховання на виникнення адиктивної поведінки в підлітків

Наше дослідження проводилось у три етапи і на першому етапі ми проводили тест «Схильність до залежної поведінки» автор В.Д. Менделевич який містить дві змістовні шкали та загальну шкалу схильності до залежної

поведінки. І отримали такі результати за цими шкалами загальної залежності, залежності від алкоголю та наркозалежності (див. табл. 2.2)

Таблиця 2.2.

Показники рівня схильності до залежності

Рівень схильності до залежності	Залежність (наркозалежність) %	Алкогольна залежність %
Низький рівень	18	16
Середній рівень	28	29
Вище середнього рівень	31	34
Високий рівень	23	21

Як видно з таблиці найбільший відсоток підлітків схильних до залежності знаходиться вище середнього рівню 34% за шкалою алкогольної залежності. Це може бути зумовлено значною алкоголізацією сучасного суспільства, наявністю величезної кількості різноманіття алкоголю, відносно легкою його доступністю, а також особистісними характеристиками та спадковістю або навіть вже особистим досвідом вживання алкоголю. Хоча на другому місті стоїть з невеликим розривом 31% також притаманна підліткам з вище середнього рівня схильність до вживання наркотичних речовин і загальна тенденція підлітків схильних до адиктивної поведінки. Останнім часом розповсюдження наркотичних речовин набуло масового характеру. Найбільше прикро, що багато їх розповсюджується саме серед учнів підліткового віку, які в силу своїх психологічних та фізіологічних особливостей дуже швидко попадають під вплив їхньої дії. Найменшу кількість балів набрали підлітки з низьким рівнем схильності до залежності та алкогольної залежності 18% та 16% відповідно.

Рівень вище середнього характеризується більшою схильністю до вживання психоактивних речовин та розвитком психологічної залежності.

Прослідковується чітка тенденція по всіх трьох шкалах. Практично однакові показники схильності підлітків до залежності по усіх рівнях. Відміність коливається в діапазоні від одного до трьох відсотків.

Графічно отримані результати відображенні на рисунку 2.1.

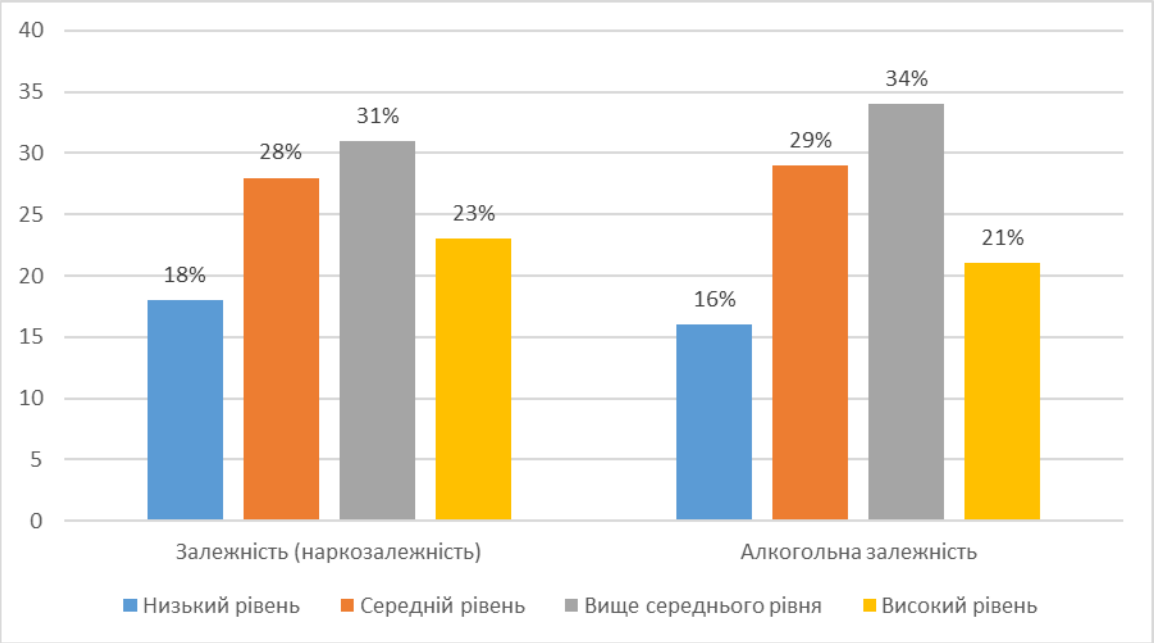

Рис. 2.1. Рівні схильності до залежності підлітків за методикою В.Д. Менделевич

На даній діаграмі ми можемо побачити, що практично більше половини досліджуваних підлітків належать до високого та вище середнього рівнів схильності до залежності, а саме по шкалі загальної та наркотичної залежності 54%, та по шкалі алкогольної залежності 55%. Ще відповідно 28% та 29% мають середній рівень схильності до адиктивної поведінки. Загалом 82% досліджуваних підлітків в тій чи іншій мірі схильні до якогось виду залежності і тільки 18% мають низький рівень схильності до адиктивної поведінки. Тобто з десяти сучасних підлітків тільки двоє не схильні до залежної поведінки, а вісім мають схильність до залежної поведінки. Причому 84% схильні до алкогольної залежності, а 82% до залежності взагалі. Це дозволяє встановити тенденцію, що попри алкогольну залежність у підлітків присутні і інші різновиди адиктивної поведінки.

Згідно нашого дослідження на другому етапі ми провели методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) запропоновану А.Н. Орел. З метою уточнення достовірності отриманих вже результатів за методикою В.Д. Менделевич. Одержані результати відображені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Результати дослідження за методикою

схильності підлітків до девіантної поведінки А.Н. Орел.

№ п/п	Назва шкали	<50 балів низький рівень%	50-70 балів середній рівень%	>70 балів високий рівень%
1.	Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала)	27	59	14
2.	Шкала схильності до порушення норм і правил	19	33	48
3.	Шкала схильності до адиктивної поведінки	17	61	22
4.	Шкала схильності до саморуйнівної поведінки	29	58	13
5.	Шкала схильності до агресії і насильства	39	45	16
6.	Шкала контролю емоційних реакцій	17	45	38
7.	Шкала схильності до делінквентної поведінки	33	52	15

За результатами даної методики можна констатувати, що найбільші значення спостерігаються за шкалою схильності до адиктивної поведінки 61%, і це показник середнього рівня, а найменший показник 13%, за шкалою схильності до саморуйнівної поведінки. Досить високий показник, що відповідає високому рівню схильності до адиктивної поведінки відповідає шкалі схильності до порушень норм і правил 48%, та шкалі вольового контролю емоційних проявів – 38% досліджуваних. По середньому рівню першість займають схильність до адиктивної поведінки 61% та схильність до саморуйнівної поведінки – 58%, а також службова шкала 59%. Щодо низького рівня схильності до адиктивної поведінки то найнижчі показники у шкали схильності до адиктивної поведінки 17% та у шкали контролю емоційних реакцій. Цікавим є те, що за шкалою установки на соціальну бажаність (службова шкала) більшість підлітків отримали середній результат який складає 59%, що свідчить про те, що більше половини підлітків хочуть бути такі, як всі,

і дають такі відповіді на твердження, які мають сподобатись більшості і однолітків і дорослих. Графічно результати відображенні на рисунку 2.2.

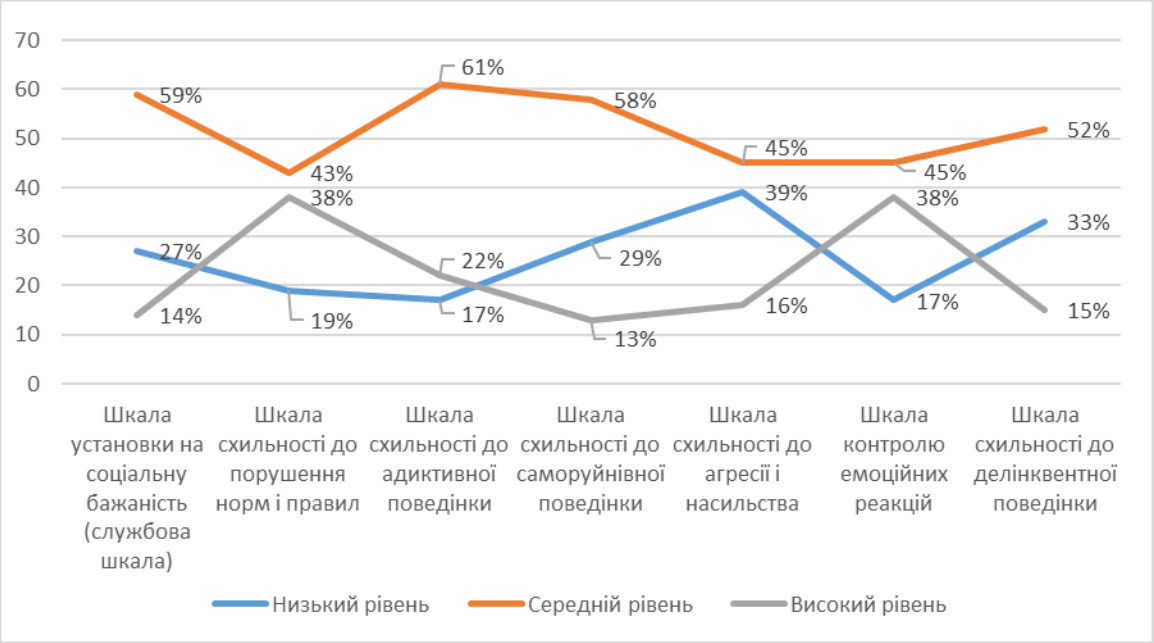

Рис. 2.2. Результати дослідження за методикою схильності підлітків до девіантної поведінки А.Н. Орел

Цю методику ми проводили з метою підтвердження отриманих результатів за методикою В.Д. Менделевич, щоб достовірніше визначити у нашій вибірці справді відсоток підлітків які схильні до адиктивної поведінки та максимально виключити похибку. Тому в першу чергу нас цікавила шкала №3, тобто шкала схильності до адиктивної поведінки. Відповідно до тих результатів, що відображенні у таблиці та на діаграмі відсоток досліджуваних підлітків схильних до адиктивної поведнки майже ідентичний і складає за методикою В.Д. Менделевича 82%, а за методикою схильності підлітків до девіантної поведінки А.Н. Орел – 83% досліджуваних підлітків.

На третьому етапі ми досліджували власне стиль сімейного виховання який притаманний сім’ям в яких виховуються підлітки. Для цього ми обрали методику «Батьків оцінюють діти» (БОД) яка є модифікацією опитувальника «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ), Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицкіса, виконана І.О. Фурановим і А.А. Аладіним. Оскільки дослідження проводилось

не з батьками і підлітками, а тільки з підлітками. Саме ця методика дозволяє простежити як діти оцінюють стиль сімейного виховання у їх сім'ї. Результати отриманні за цією методикою відображенні у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати експериментального дослідження за методикою «Батьків оцінюють діти»

№ п/п	Стиль сімейного виховання	Вираженість стилю сімейного виховання %
1.	Гіперпротекція (Г+)	28
2.	Гіпопротекція (Г-)	16
3.	Потурання (У+)	51
4.	Ігнорування потреб дитини (У-)	18
5.	Надмірність вимог до дитини (Т+)	23
6.	Недостатність обов'язків (Т-)	0
7.	Надмірність вимог-заборон (домінування) (З+)	5
8.	Недостатність вимог-заборон (З-)	48
9.	Надмірність санкцій (жорсткий стиль виховання), (С+)	15
10.	Мінімальність санкцій (С-)	36
11.	Нестійкий тип виховання (Н)	14
12.	Розширення сфери батьківських почуттів (РРЧ)	5
13.	Надання переваги проявам дитячих якостей у дитині (ПДК)	12
14.	Виховна невпевненість батьків (ВН)	29
15.	Нав'язливий страх втрати дитини (ФУ)	12
16.	Нерозвиненість батьківських почуттів (НРЧ)	12
17.	Проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНК)	14
18.	Винесення конфліктів між подружжям в сферу виховання (ВК)	25

В таблиці 2.4. ми можемо побачити найбільшу представленість стилю потурання 51% та недостатність вимог-заборон 48%, а найменше виражені недостатність обов'язків 0%, надмірність вимог-заборон та розширення сфери батьківських почутів по 5%. Більш детальніше можна розглянути отримані результати за допомогою графічного їх відображення та виокремлення особистісних проблем батьків (див рис. 2.3. та 2.4.).

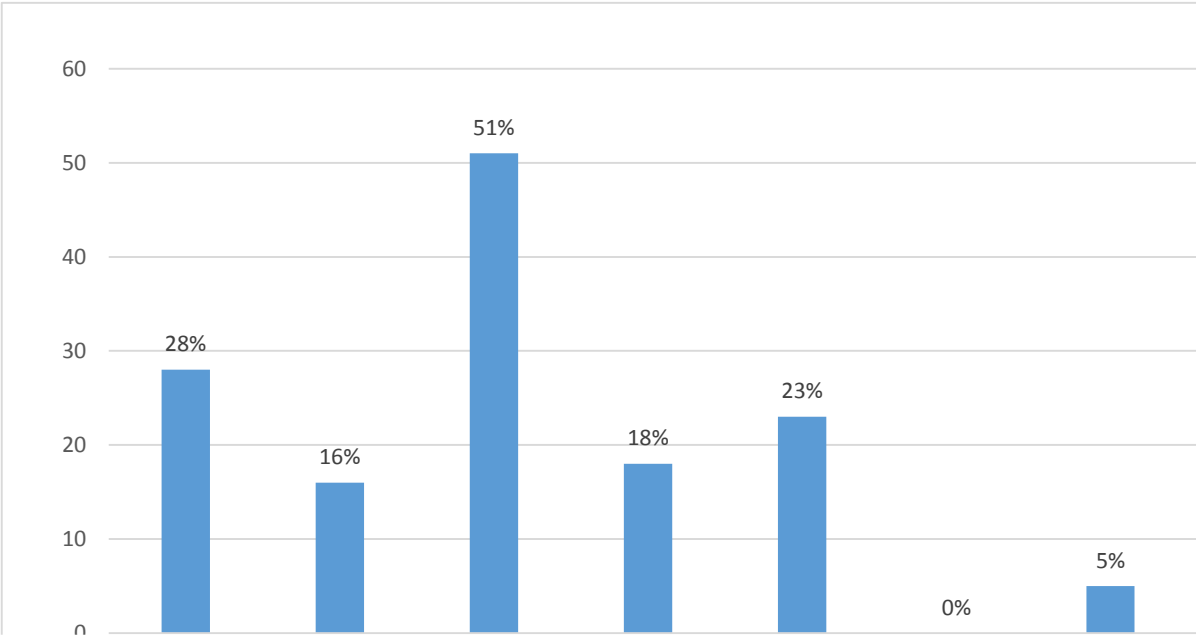

Рис. 2.3. Результати вираженості стилів сімейного виховання

Ці результати висвітлюють бачення підлітками вираженості стилів сімейного виховання у їх сім'ях. Як відображено на рисунку найбільше виражений стиль потурання 51%, стиль недостатність вимог-заборон 48% та мінімальність санкцій 36%. Цікаво що всі підлітки відзначають, що у них достатньо обов'язків, що відображено відповідним стилем 0%.

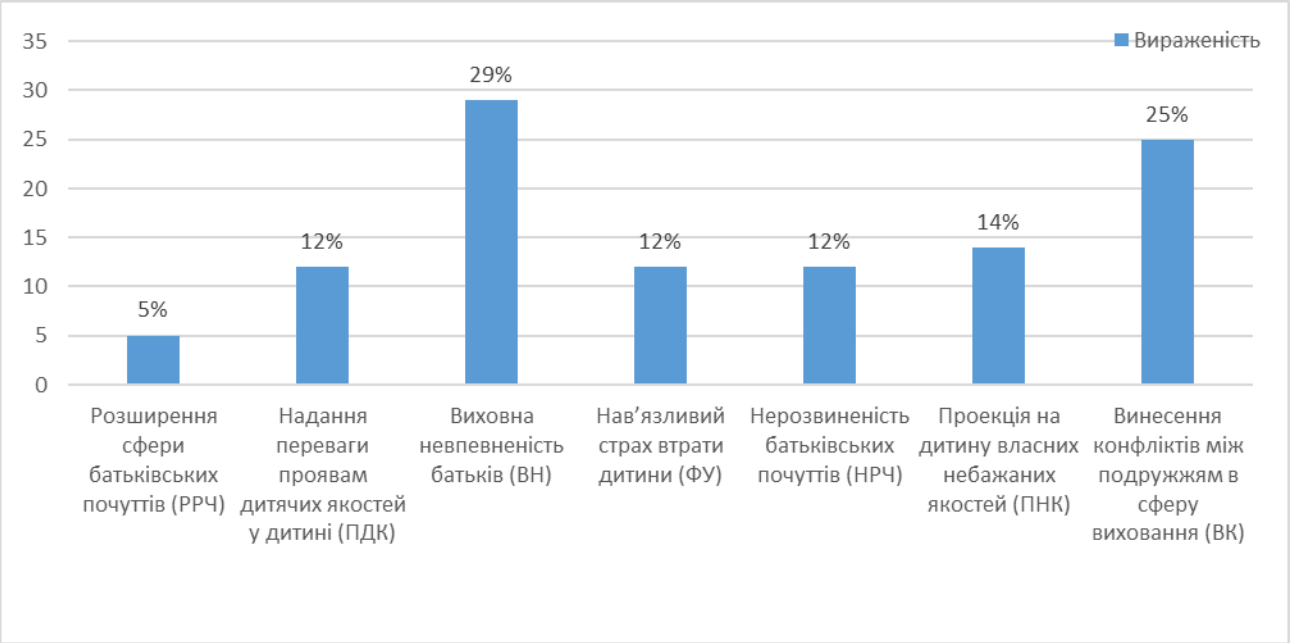

Рис. 2.4. Результати вираженості особистісних проблем батьків

На рисунку 2.4. можемо побачити, що найбільше проблем у батьків виникає з виховною невпевненістю 29% та винисененням конфліктів між подружжям в сферу виховання 25%.

Також нас дуже цікавили результати вираженості негармонійного сімейного виховання які представленні на рисунку 2.5.

Рис. 2.5. Ступінь вираженості стилів негармонійного сімейного виховання

Як відображено на рисунку 2.5. найбільший відсоток набрали такі стилі негармонійного сімейного виховання: гіперпротекція що потурає 71% та домінуюча гіперпротекція 41 %. Співставивши результати за даною методикою з результатами отриманими за методикою «Схильність до залежної поведінки» В.Д. Менделевич та методикою діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) А.Н. Орел можемо прослідкувати що дійсно кількість підлітків які схильні до адиктивної поведінки корелює з вираженістю негармонійних стилів виховання і становить 82% і 71% відповідно.

Таким чином можемо стверджувати, що використання батьками такого стилю виховання як гіперпротекція що потурає призводить до активного розвитку в підлітків демонстративних, істероїдних та гіпертимних рис його характеру. Такі діти все мають і починають шукати нові гострі відчуття, зокрема і через адиктивну поведінку. В свою чергу домінуюча гіперпротекція позбавляє підлітків самостійності у всьому, обмежуючи їх життя

різноманітними заборонами, що й призводить до виникнення в них реакції емансипації та значно загострює астенічні риси. Згідно отриманих результатів випливає, що дійсно стиль сімейного виховання має значний вплив на розвиток адиктивної поведінки підлітків.

Висновок до розділу II

Для забезпечення виконання завдань експериментального дослідження ми використали комплекс методик: для отримання експериментальних даних кількості підлітків які схильні до адиктивної поведінки тест «Схильність до залежної поведінки» автор В.Д. Менделевич та методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) запропоновану А.Н. Орел, а для дослідження стилю сімейного виховання методику «Батьків оцінюють діти» (БОД) яка є модифікацією опитувальника «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ), Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицкіса, виконана І.О. Фурановим і А.А. Аладіним.

За методикою «Схильність до залежної поведінки» В.Д. Менделевич 84% підлітків схильні до алкогольної залежності, а 82% до залежності взагалі. Це дозволяє встановити тенденцію, що попри алкогольну залежність у підлітків присутні і інші різновиди адиктивної поведінки. Відсоток досліджуваних підлітків схильних до адиктивної поведнки майже ідентичний і складає за методикою В.Д. Менделевича 82%, а за методикою схильності підлітків до девіантної поведінки А.Н. Орел – 83% досліджуваних підлітків. За методикою «Батьків оцінюють діти» (БОД) найбільший відсоток набрали такі стилі негармонійного сімейного виховання: гіперпротекція що потурає 71% та домінуюча гіперпротекція 41%. Співставивши результати можемо прослідкувати що дійсно кількість підлітків які схильні до адиктивної поведінки корелює з вираженістю негармонійних стилів виховання і становить 82% і 71% відповідно.

РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО РОБОТІ З АДИКТИВНИМИ ПІДЛІТКАМИ ТА ЇХ БАТЬКАМИ

3.1. Психокорекція адиктивної поведінки підлітків та психологічні умови психопрофілактики

Підлітки з адиктивною поведінкою потребують особливого ставлення до себе, яке батьки їм часто не можуть запропонувати в повній мірі. Тому необхідно проводити психологічну роботу з усіма учасниками життя підлітків з якими є можливість роботи. Для того щоб не виправляти поведінку підлітків доречно проводити профілактику її виникнення. Вона може проводитись на різних рівнях: як загальна соціальна; як спеціальна та як індивідуальна. Зазвичай профілактика спрямована проти негативних явищ які виникають в соціальному житті, які є чинниками різних порушень норм моралі, і є одним з найкращих засобів правильної соціалізації людини. Профілактика виконує багато функцій, зокрема діагностичну (яка полягає у виявленні причин, що призводять до порушень поведінки), реабілітуючу (яка полягає у здоланні негативних проявів та перевихованні підлітка), координуючу (яка полягає у зосередженні всіх зусиль різних виховних інститутів на попередження і подолання відхилень у поведінці, координації їх роботи), прогностичну (яка зумовлена заздалегідь передбачати можливі відхилення у поведінці.

Профілактика передбачає здійснення профілактичних заходів. Всі профілактичні заходи можна розділити на три види. Первинна профілактика, або ще її називають соціальною профілактикою яка покликана зберігати і розвивати умови які корисні для здоров’я та життя підлітків, а також застерігати від негативних наслідків. Другий вид – це вторинна профілактика і вона спрямована передусім помітити в поведінці підлітка негативні зміни. Це в перспективі дозволяє спрогнозувати якого розвитку вони набудуть.

Третинна профілактика – цілеспрямована превенція правопорушень у неповнолітніх – це комплекс заходів, які спрямовані на запобігання переходу розладів поведінки у більш важку фазу, вона індивідуальна.

Профілактика – це не лише частина превентивної роботи, яка покликана виявляти та усувати причини та умови злочинних діянь, а й система заходів щодо реабілітації та навчання осіб.

Профілактику треба розглядати як систему впливів на колективи та індивідів, спрямованих на формування імунітету до несприятливого середовища з метою запобігання розвитку індивідуальної асоціальної орієнтації та перебудови відносин особистості до дійсності в процесі реабілітації та соціальної відповідальності.

Профілактична робота ґрунтується на вивченні причин поведінкових відхилень, плануванні профілактичної роботи на основі виховної роботи на основі освітніх діагнозів з врахуванням особливостей розвитку школи та колективу.

Психологічним аспектом превентивної дії вчителів є встановлення відносин довіри з дітьми, які важко виховати, досягнення соціально значущої мети – захисту прав дітей, що є основою гуманістичних умов виховання.

Важливою умовою здійснення превентивних заходів є педагогічний такт, який у вітчизняній науці розуміється як складна професійна риса вчителів та вихователів. Тактовність означає відсутність надмірних вимог, жорстокості, дріб’язкової прискіпливості, зарозумілості [34, с. 86-87].

Для профілактики використовуйте індивідуальну програму зміни поведінки підлітків:

1. Якісні способи виховного впливу: залучення підлітків до активної діяльності щодо інтересів (спортивних, трудових, пізнавальних, естетичних).

2. Організація допомоги в навчанні консультантами - старшокласниками.

3. Індивідуальна робота вчителів у позаурочний час.

4. Психологічні засоби впливу на емоційну та вольову сферу особистості.

5. Поліпшення умов сімейного виховання. Використання засобів адміністративного впливу на батьків, які чинять негативний вплив на виховання дітей.

Реабілітація відіграє головну роль. Основна її мета - захистити інтереси підлітків, які опинились у несприятливих умовах - сімейних, освітніх - та конфліктних ситуаціях [34, с. 90-91].

Методи психокорекції адиктивних підлітків

Використовуючи існуючі соціальні та психологічні методи для психокорекції підлітків із адиктивною поведінкою, застосовуйте індивідуальну раціональну терапію та недирективну групову терапію. Допоміжне, другорядне значення має аутотренінг, який може усунути реакції страху, невпевненості в собі або надмірної напруги.

Наступні теми можуть бути використані в груповій терапії для підлітків та молоді для аналізу причин щодо зловживання алкоголю чи наркотиків, виникнення складних життєвих ситуацій, під час організованих дискусій: «Мої взаємостосунки з батьками», «Я та мої друзі», «Мої стосунки з викладачами», «Чому людина залежна», «Алкоголь та наркотики», «Яка відповідальність за розповсюдження наркотиків», «Що відбудеться зі мною через 10 років», «Наркоманія як хвороба».

Рольова гра як засіб моделювання майбутньої поведінки теж розглядається як ефективний спосіб набуття навичок, які потрібні для соціально адаптаційної поведінки. Правила проведення рольової гри дуже прості. Учасників гри насправді може бути менше аніж кількість членів групи в цілому. Самий простий спосіб проведення гри з двома-трьома акторами. Інші учасники групи залишаються «прихильними глядачами» які підтримують та співпереживають. Потім їх просять висловити свою думку щодо гри та поведінки акторів.

Програються такі ситуації: «Розмова з учителем», «Прийом у психолога», «Зустріч з друзями», «Бесіда з молодшим братом».

Якщо вдається перебороти зажатість, замкнутість учасників, пробити їх емоційне блокування, з'являється багато інформації про делінквентів. Учасники розкриваються і щиро, відкрито розповідають про свої майбутні плани та обговорюють життєву ситуацію на тепер.

На їх основі керівник-психолог бажано разом з усіма іншими учасниками намагається створити прогноз для всіх членів групи і всі обговорюють його тут і тепер.

Корисним засобом соціальної та психологічної підтримки підлітків є тренінг вирішення проблем, спрямований на передачу молодій людині елементарних навичок, які дадуть можливість їм справлятися з життєвими обставинами, що заважають підлітку почати зміни у своєму житті.

Тому, психокорекційна робота заснована на використанні когнітивних (формування вміння аналізувати ситуацію, свої переживання, логічно знаходити шляхи вирішення конфліктів без прояву агресії), емоційно-вольових (програвання кризових життєвих ситуацій, навчання конструктивній поведінці) і поведінковим (оволодіння прийомами саморегуляції, щоб стримувати раптові поведінкові імпульси) методам корекції.

Можуть бути методи роботи: групова дискусія, моделювання бажаної поведінки, психогімнастика, саморелаксація. Ці методи спрямовані на: груповий або індивідуальний розвиток, формування здатності розбиратися в соціальних ситуаціях, розуміти інших людей, обирати та застосовувати відповідні форми спілкування, розвиток внутрішньої та зовнішньої свободи; підвищення самооцінки; повага, впевненість у собі; розвиток уяви, оригінальність мислення; формування активної позиції.

Це спеціально організована система інтенсивних дій, яка допомагає вирішити багато нагальних проблем у житті людини і використовується для вивчення нової поведінки або виправлення старої поведінки [31, с. 404]. Ефективність виправлення девіантної поведінки залежить від ряду умов та факторів, серед яких: формування обсягу, глибина, ефективність пізнання моральних цінностей; принципи та стандарти поведінки; створення законності

та впевненості у ставленні до моральних норм; гуманне ставлення до людей; формування характеру моральних переживань, пов'язаних з нормами або відхиленнями від них; формування морально-вольових мотивів до здійснення моральних вчинків; свідоме моральне обґрунтування вибору; вироблення вміння виконувати моральні дії, демонструючи відповідальне ставлення до дійсності; вміти оцінювати поведінку сучасників з точки зору чинних стандартів [27]. Психологи пояснюють адиктивну поведінку підлітків тим, що вона не може задовольнити їх соціальні та психологічні потреби у визнанні, впевненості в собі, самостверджені та довірі. Велику частину поведінкових розладів здійснюють підлітки з низькою розумовою активністю. І через це необхідно підвищити рівень розвитку психічної діяльності та психічних процесів, свідомості та самосвідомості, що найбільш яскраво проявляється в самооцінці підлітків та їх соціальному статусі серед однолітків [31, с. 404].

Таким чином, існує ряд різноманітних психокорекційних, профілактичних та реабілітаційних заходів, які створюють усі сприятливі умови та методи подолання соціально небажаної поведінки, які в першу чергу впливають на підлітків та негативно впливають на їхнє життя та соціальний статус у суспільстві. Серед різних методів корекції та психотерапії адиктивної поведінки у підлітків перевага віддається груповій психотерапії.

Найскладніша робота з підлітками від 12 до 15 років, але такі групи мають високий терапевтичний потенціал, оскільки в цьому віці групи однолітків відіграють виняткову роль у житті підлітків, а самі вони мають значні труднощі, пов'язані з імпульсивністю, статевим дозріванням, конфліктом з дорослими. Багато психотерапевтів розуміють, що підлітки, які виявляють розлади поведінки, є жертвами сімейної ситуації (до прикладу сім'я, яка має проблеми з алкоголем). Однак «важкий» підліток може багато для себе зробити. Він переживає глибокі почуття, якими йому важко ділитися з сім'єю. Йому потрібна підтримка, щоб висловити почуття тривоги, самотності та страху через сексуальні проблеми. Крім того, підлітку потрібно показати, як він бере на себе відповідальність за плин свого життя.

Метою групової психотерапії у підлітків із розладами поведінки, що викликає залежність, є включення психодинамічних процесів та катарсичних реакцій на дитячий конфлікт. Останній процес заповнює марний досвід, і з'являється певна гармонія між особистою та соціальною діяльністю.

Це збільшує можливість продуктивного розв'язання внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Однією з форм групової психотерапії є арт-терапія - динамічна система взаємодії учасників, продуктів їх творчості і арт-терапевта (психолога, педагога) в арт-терапевтичному просторі. У психологічній науці вивчення арт-терапії проводилося: в біхевіоризмі; в гештальт-психології; з позицій гуманістичного підходу; психоаналізу; трансперсональний підхід; в рамках експериментальної психології і прогресивної художньої педагогіки. Арт-терапія - метод лікування за допомогою художньої творчості – останнім часом привертає все більше уваги в усьому світі. Він надає не тільки медичну і реабілітаційну допомогу пацієнтам з різними захворюваннями, але і працює з правопорушниками, людьми, страждаючими алкогольною та наркотичною залежністю, дітьми та підлітками з емоційними і поведінковими розладами, сім'ями і невеликими групами громадян, об'єднаних релігією, національністю і іншими соціальними характеристиками. Арт-терапія - це унікальна можливість для девіантних підлітків створювати творчі продукти, які допомагають в подальшому розумінні та обговоренні внутрішніх і зовнішніх причин такої поведінки. Ті факти, які вони спочатку не усвідомлювали, стають очевидними в продуктах їхньої творчості (в малюнках, колажі, скульптурах).

Створивши продукт творчості, поговоривши про це з психологом та в групі, підліток готовий проаналізувати свої дії, ніби дивлячись на себе з боку. Дякуючи цьому він здатний зрозуміти можливість змінити своє життя і поступово переходити до усвідомлення цієї можливості, дедалі більше зміцнюючи свою віру у власні сили.

Ця робота забирає багато часу, однак використання методики «розповіді в малюнках» дозволяє виявити найважливіші проблеми на перших заняттях. Створюючи малюнок, підлітки, які відійшли від правильного шляху, часто

ставлять себе в центр подій і тим самим усвідомлюючи, що вони є головними героями, а не потерпілими. Вони схильні відчувати відповідальність за ті події, які відбуваються, і за можливості майбутнього життя.

Корекція адиктивної поведінки підлітка має свою специфіку. Така робота матиме тривалий ефект, якщо вона буде тривати певний час, матиме системність з сприянням опікунів, особливо батьків, не годиться негайно залучати підлітка до надзвичайно популярних сьогодні тренувань, оскільки без розуміння власної поведінки, та бажання змін ця робота буде неефективною. Тому починати потрібно з роботи індивідуально, ціллю якої є усвідомлення неконструктивної агресивної поведінки та формування мотивації для ефективних змін. І тут для дитини важливо робити всі висновки самостійно, а психологу потрібно проводити консультативно-корекційну роботу дуже спокійно та впевнено, не поспішаючи і, не моралізувати підлітка. Загальні розмови про потребу у правильній поведінці абсолютно неефективні. На ранніх стадіях психолог повинен докласти великих зусиль для встановлення взаємодії та довірливих стосунків з адиктивним підлітком, оскільки дітям із порушеннями поведінки зазвичай важко спілкуватися з дорослими, не довіряють їм і іноді вороже ставляться до них.

Виправляючи адиктивну поведінку підлітка, особливу увагу слід приділити проблемі недисциплінованості. Девіантом не можна назвати підлітка, який ненароком і одного разу відхилився від норм поведінки, але того який постійно демонструє адиктивну поведінку, яка є соціально негативною. Дисциплінованість, як позитивне ставлення до правил і відповідна поведінка, випливає з умови, що правила пояснюються учням таким чином, що робить їх зрозумілими шляхом систематичного контролю за їх виконанням. Виконуючи обов’язки вихователя, при численних заборонах, постійному дражливому та категоричному тоні, студенти вороже ставляться до всіх правил, протестують проти обмежень та встановлюється негативна поведінка.

Щоб у підлітка було внутрішнє бажання змін, він повинен за допомогою психолога зрозуміти неконструктивний характер своєї поведінки. Для цього

його можуть попросити детально описати ситуації, в яких виникла проблема, проаналізувати причини, що її спричинили. Ви можете попросити повторити поведінку інших людей (і психологу не потрібно коментувати та оцінювати її).

Має значення, щоб підліток детально описував свої почуття. І тут психолог повинен задати такі питання: коли, і як це сталося? Який це мало вигляд? Як ви ставилися до цього? Як поводились інші - дорослі та однолітки? Яке Ваше враження, що вони відчували і думали? Якщо дитині важко сказати, ви можете попросити намалювати, зіграти рольову гру. Підлітку важливо оцінювати власні дії. Психолог не повинен давати прямих оцінок, однак, певні питання можуть полегшити цей процес (Як ви оцінюєте свою поведінку зараз? Що ви відчуваєте зараз? Чи вважаєте Ви, що вчинили правильно? Що було б, якби цього Ви не зробили?) У наступних індивідуальних інтерв'ю психолог повинен заохочувати підлітковий вік поступова поява нових стереотипів поведінки (розкажіть, як ви вважаєте, як можна впоратися з цією ситуацією. Як би ви хотіли бачити оптимальний вихід із цієї ситуації? Чи можете ви? Яку нову поведінку ви хотіли б спробувати? У чому ви сумніваєтесь? Яка допомога вам потрібна?)

Корекційна робота в групі з підлітками, схильними до правопорушень, включає використання різноманітних прийомів для розвитку здатності до спілкування та взаємодії, зняття стресу, агресії, негативної емоційності, а також вправи на розвиток емпатії, розвиток найкращих рис характеру. На наш погляд, у роботі з адиктивними підлітками можна ефективно використовувати різні види: музикотерапію, малювальну терапію, казкотерапію.

Зрозуміло, корекційна робота з адиктивними підлітками має відбуватися не як просте вправляння навичок і умінь, не як якісь вправи для підвищення психологічної активності, а як повноцінна свідома діяльність. Через те, соціально-психологічний тренінг доповнюється ретельною працею по формуванню певних інтересів підлітка з врахуванням особливостей його характеру та здібностей. Потрібно прагнути до якомога більшого скорочення вільного часу дитини, займаючись суспільно-корисною діяльністю, а також

позитивною і розвиваючою діяльністю: читанням, самоосвітою, музичним мистецтвом, спортом, прибиранням квартири і так далі.

Згідно з Л. Шнейдером [36, с. 5-6] Профілактика адиктивної поведінки має базуватися на конструктивному чіткому формуванні самоорганізації життєвого часу, що, й вимагає детального процесу реалізації думки. Це має зв'язок з неспроможністю підлітка правильно розподіляти свій вільний час та з відсутністю офіційних інститутів, які традиційно займалися організацією відпочинку молоді. Звичайно, окрім безпосередньої індивідуальної та групової корекційної роботи з підлітками, практичний психолог зобов'язаний працювати з батьками, педагогами та іншими особами, які взаємодіють з підлітками. Дорослі повинні навчитися доглядати, бути терплячими і любити таких учнів. Важливо, щоб вони показали дітям, що їм не байдуже, що з ними коїться, і що вони справді хочуть, щоб діти почувались гідно і почали поважати себе. Вчителі, батьки мусять змінити позитивне ставлення підлітка, який має схильність до адиктивної поведінки, знайти переваги та недоліки дитини.

Важливо допомогти дітям виробити вміння розвиватися самим, розвивати бажання пізнати себе, підвищувати бажання до досягнень, складати життєві плани та поглиблювати їхню духовність.

Отже, адиктивна поведінка підлітка – явище, яке визначає не тільки індивідуальний розвиток, а й майбутнє суспільства в цілому. Тому є нагальна потреба у розробці нових методів щодо її профілактики та корекції. Така тривимірність дозволяє посилити особистісні характеристики, задовольнити потреби та забезпечити необхідний досвід підпорядкування. Спілкування розширюється та адаптується, готуючи індивіда до успішної адаптації до соціальних та психологічних змін життя.

3.2. Психологічна робота з батьками адиктивних підлітків

Сім'я та зокрема батьки відіграють важливу роль у формуванні в підлітка стереотипів поведінки. Тому дуже важливо який тип сімейного виховання оберуть батьки. Адиктивна поведінка є похідним явищем від виховного впливу в першу чергу батьків. Отже, ми вважаємо, що психологу потрібно проводити корекційну та тренінгову роботу з батьками. І ми пропонуємо провести зустріч з батьками, яка буде містити елементи тренінгової роботи «Вплив стилю сімейного виховання на формування особистості підлітка та його поведінки».

Мета зустрічі:

- створити умови, які дозволять батькам усвідомити власний стиль взаємодії з своєю дитиною, бар'єрів порозуміння;
- сформувати у батьків потребу покращення дитячо-батьківських взаємостосунків.

Форма проведення: бесіда-зустріч з елементами тренінгу.

Обладнання:

- бланк-анкета «Стиль сімейного виховання»,
- ноутбук з музичними записами для релаксації;
- інформаційні буклети для батьків «Ключі до успішного виховання».

Тривалість зустрічі: 1-1,5 години.

Хід зустрічі

1. Вступ.

Завжди головним виховним закладом була сім'я. Бо все, що людина засвоює в сім'ї в дитинстві залишається з нею продовж всього життя.

Однак сім'я може мати як сприятливе так і несприятливе спрямування у вихованні дітей. Сприятливий вплив на особистість дитини проявляється в тому, що фактично ніхто, крім її найближчих родичів - мати, батько, бабуся, дідусь, брати, сестри, не поводиться з дитиною краще, не любить її, і не турбується про неї. У той же час жоден інший соціальний інститут виховання потенційно не може нашкодити вихованню дитини так сильно, як сім'я.

Пропоную сьогодні, на нашій зустрічі, обговорити різноманітні стилі та типи сімейного виховання, а також те, яке значення вони мають при формуванні особистості дитини.

2. Батьківська самодіагностика. Тест «Стилі сімейного виховання» (див. додаток Д).

Існує багато теорій про виховання дітей. Батьки, які виховують своїх дітей, часто не теоретизують про це, а діють відповідно до своєї інтуїції, життєвого досвіду та обставин. Простіше кажучи, як получиться. Використовуйте цей простий тест, щоб оцінити свою батьківську стратегію виховання.

Проводимо аналіз самодіагностики.

3. Рольова гра «Почуття дитини».

У грі приймають участь четверо людей, які виконують ролі підлітка, його батьків та бабусі. Їм пропонується така ситуація: «Підліток повертається із школи злим, кидає ранець у найдальший кут кімнати і починає кричати:» Я до тої школи більше не піду! «Та математичка пристає до мене! Я сам розв'язав завдання контрольної роботи, а вона каже, що я списав! Вона сказала: «Завтра щоб був з мамою або татом в директора» тощо.

Батькам-акторам тихенько дається така інструкція щодо програвання ролей: 1. Роль «Дитина» - вона зла, варнягає, дуже емоційно висловлює свій протест, приводить різні докази про свою правду тощо. ;

2. Роль «Батька» - він всім своїм нутром показує свою поведінку авторитарного стилю (чинить тиск на дитину, кричить, погрожує тощо);

3. Роль «Матері» - вона надмірно піклується про дитину (завше виправдовує дитину, свариться з чоловіком через дитину; стверджує, що вчителі такі є вони несправедливі тощо)

4. Роль «Бабусі» - вона показує непослідовність, хаотичність своєї поведінки (через страх попасти в немилість сина чи невістки, підтримує то його, то її, е чи інше, сумнівається в своїх висловлюванях, не може чітко сформулювати проблему, і свої рекомендації тощо).

Спостерігачам (іншим батькам) доручається пильно дивитися за тим, що відбувається, фіксуючи переваги та недоліки батьків, які розмовляють зі своєю дитиною, відзначаючи найпоширеніші помилки спілкування з дітьми.

В рольвій грі психолог допомагає учасникам чітко побачити невідповідність цих стратегій поведінки.

Обговорення ситуації починається із запитань до «акторів»: Які відчуття Вас переповнюють? Як Ви почувались у цій ролі? Які висновки з даної ситуації можна зробити?

Аналіз відчуттів та формулювання висновків.

Звернення до аудиторії, аналіз їх спостережень та висновків.

Ведуча: Як правильно реагувати? Що сказати дитині? Як можна залишатися спокійним, особливо якщо ти сам на даний момент втомлений, роздратований, захоплений власними проблемами? Нам часто в голову приходять прості автоматичні відповіді, з яких ви можете скласти важливий перелік наших помилок:

• це команди, накази, погрози («Як це не піду?! Хочеш бути неуком? Бути двірником? Не вчишся – не буду давати тобі гроші!»);

• читання моралей, що призводить до такого поняття, як «психологічна глухота», коли дитина не чує вас;

• критика, докори («Всі мають дітей, як дітей, а я. До кого ти вдався? Що вже знов натворив?!», «Ще раз таке зробиш, то.!»);

• допити, розслідування, насмішки, звинувачення («То ти винен! Не сперечайся з вчителем! Більше двійки не отримуєш» тощо);

• «стирання» проблеми та безумовне виправдання дитини у всьому, без врахування специфіки ситуації, думки вчителя;

• Пропозиції щодо готових рішень («Зроби як я тобі кажу.», «Скажи вчителю завтра.»), і як наслідок дитина не вчиться самостійності, стає інфантильною.

Звичайно це не весь перелік наших помилкових реакцій. Звичайно, ми робимо це з найкращих намірів, з намірами розтолкувати, навчити, вказати на

наявні помилки та недоліки. А справді - виливаємо наші негативні емоції. І, звичайно, така поведінка не сприяє кращому контакту, розвитку гармонійної особистості дитини та вирішенню проблеми. Швидше, гнів і обурення обох сторін посиляться і можуть перерости в конфлікт.

Під час дискусії психолог акцентує увагу на таких питаннях: • різниця у виховній позиції батьків у цій ситуації - авторитарний стиль спілкування батька, гіперопіка матері, неадекватність бабусі;

• спостереження невербальними проявами під час сцени;

• Слід підкреслити парадоксальну неефективність цих методів взаємодії, але їх широке використання та, водночас, здивування батьків тим, що їхній син важковиховуваний та інше.

Чи існують практичні прийоми, які можуть покращити сімейні стосунки та взаєморозуміння, які можна використовувати у повсякденному житті?

Найпоширеніша (і досить справедлива!) Скарга дітей та підлітків на батьків: «Вони мене не чують!»

Запитання до батьків:

Чи була дитина в нашій ситуації вислуханою?

Які Ваші міркування щодо причин такої ситуації?

Що відчувала дитина у цій ситуації?

Якої підтримки, слів, дій батьків очікувала в цій ситуації дитина?

Поспішність, нездатність і небажання слухати, розуміти, того що відбувається в досить складному дитячому світі, намагатися поглянути на складну житєву ситуацію з погляду власних дітей, смиренну впевненість у безпомилковості досвіду свого життя - це спричиняє психологічний бар'єр у стосунках батьків та дітей які розвиваються.

4. Міні-лекція на тему: «Різновиди стилів сімейного виховання» (див додаток Е).

5. Вправа «Ідеальні батьки».

«У хороших батьків є хороші діти» - як часто ми чуємо це твердження, але часто важко пояснити, якими вони є - хорошими батьками.

Сенс завдання в тому, що кожен із вас записує на аркуші паперу якості, які хотів би бачити у свого партнера як батька чи матері. Ведучий може створити конкурентний аспект вправи, пообіцявши винагороду тим, хто має найбільший та найширший список.

Коли батьки закінчують роботу, психолог вітає переможців: тих, хто зміг скласти найбільший «список очікувань» для своєї половинки. Для початку, попросіть їх прочитати їх допис на форумі під овації. Ви можете обговорити моменти зі списку, поговорити про важливість тих, або інших якостей або навичок. Найголовніше, коли психолог звертається до матері / батька, він задає просте запитання: «Ви чекаєте цей список якостей, вмінь, здібностей від свого чоловіка чи дружини. А ти сам - такий ?!'

Додаткові запитання: Чи знаєте ви, як попросити пробачення у своєї дитини? Чи траплялося це в історії ваших стосунків з нею? Коли? Як часто, і чого Ви готові навчитися у своєї дитини?

Висновок керівника: Оцінюючи людську діяльність, вона, як правило, базується на якомусь ідеалі, нормі. Здається, такої абсолютної норми в виховній діяльності немає. Ми вчимося бути батьками, як ми вчимось бути чоловіком та дружиною, як дізнаємось секрети майстерності та професіоналізму в будь-якій справі.

6. Вправа «Долоньки».

Спокійна музика звучить тихо.

Ведучий просить всіх присутніх закрити очі і поставити руки на коліна долонями вгору. Одна людина підходить до кого-небудь, кладе свої долоні на його долоні і сідає на своє місце, а він продовжує вправу тощо. Вправа виконується мовчки впродовж 5-7 хвилин.

Ведучий просить поділитися почуттями та враженнями тих, до кого зверталися під час вправи («Як змінився ваш стан?»), І тих, до кого не зверталися («Як Ви почувалися?»).

Чого навчає нас ця вправа?

Висновок керівника: «Дуже важливо, щоб діти відчували дотик і увагу дорослих. Коли долоні однієї людини торкаються долонь іншої, дві людини контактують; а третя – ні, ніхто не може заважати контакту батька з дитиною - ні інший мати, ні бабуся, ні інші діти. Цей контакт, звичайно, не повинен бути спрямований на третю особу, інакше це призведе до формування невротичної особистості дитини!

Окрім узгодження батьківської стилю виховання в сім'ї, повинні існувати стосунки: мами і батька, батька з дитиною, мами з дитиною.

7. Домашнє завдання для батьків.

Вченими давно доведено, що якщо дитина народжується і росте в атмосфері любові, вона росте щасливою і виростає благополучною. Є багато способів показати любов. Один з таких прекрасних способів - обійняти. Лікарі та психологи одноголосно прийшли до висновку, що обійми необхідні в сім'ї. Вони не псують характер людей, завжди доступні, приємні всім і необхідні людям будь-якого віку. Хоча це зовнішній прояв любові, обійми мають негайний внутрішній ефект. Вважається, що 5 обіймів в день потрібно для виживання, 10 - для підтримки і 15 - для зростання і розвитку дитини. Найкращий результат досягається, коли обійми використовуються в потрібний час протягом дня. Дотримання цієї рекомендації не вимагає навчання і тому буде вашим постійним обов'язком.

Також зробіть наступне:

1) Чотири дні, за будь-яких обставин не підвищуйте голос на дитину. Шукайте шлях, щоб вона виконала ваші накази іншим чином. Найголовніше - без крику.

2) Два дні спробуйте замінити всі рекомендації вільним вибором. Для прикладу, замість «Лягай спати» запитання: «Лягаєш вже спати чи за 10 хвилин?»; «Налити повну склянку молока чи половину?»; «з школи зразу прийдеш, чи ще кудись йдеш?» , а «Може, ти зробиш те, що я тобі пропоную?»'.

3) У момент дуже сильного роздратування на дитину сядьте перед нею і хвилину уважно дивіться на неї зверху до ніг, намагаючись знайти там свої риси характеру. Яка Ваша думка, чим завершується ця вправа?

8. Рефлексія.

Спільно узагальнюються висновки з даної проблеми.

Відповіді на запитання:

Чи корисною була наша сьогоднішня зустріч?

Що саме Вас зацікавило?

Які маєте пропозиції та побажання?.

9. В кінці зустрічі батькам роздаються буклети «Ключі до успішного виховання» (див. додаток Є).

Висновок до розділу III

Корекційна робота в групі з підлітками, схильними до правопорушень, включає використання різноманітних прийомів для розвитку здатності до спілкування та взаємодії, зняття стресу, агресії, негативної емоційності, а також вправи на розвиток емпатії, розвиток найкращих рис характеру. На наш погляд, у роботі з адиктивними підлітками можна ефективно використовувати різні види: музикотерапію, малювальну терапію, казкотерапію.

Зрозуміло, корекційна робота з адиктивними підлітками має відбуватися не як просте вправляння навичок і умінь, не як якісь вправи для підвищення психологічної активності, а як повноцінна свідома діяльність. Через те, соціально-психологічний тренінг доповнюється ретельною працею по формуванню певних інтересів підлітка з врахуванням особливостей його характеру та здібностей. Потрібно прагнути до якомога більшого скорочення вільного часу дитини, займаючись суспільно-корисною діяльністю, а також позитивною і розвиваючою діяльністю: читанням, самоосвітою, музичним мистецтвом, спортом, прибиранням квартири і так далі.

Сім’я та зокрема батьки відіграють важливу роль у формуванні в підлітка стереотипів поведінки. Тому дуже важливо який тип сімейного виховання оберуть батьки. Адиктивна поведінка є похідним явищем від виховного впливу в першу чергу батьків. Отже, ми вважаємо, що психологу потрібно проводити корекційну та тренінгову роботу з батьками. І ми пропонуємо провести зустріч з батьками, яка буде містити елементи тренінгової роботи «Вплив стилю сімейного виховання на формування особистості підлітка та його поведінки».

РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

4.1. Соціально-економічне значення охорони праці

Соціальне значення охорони праці полягає у сприянні зростанню ефективності суспільного виробництва шляхом безперервного вдосконалення та покращення умов праці, підвищення його безпеки, зниження виробничого травматизму і захворюваності. Нормалізація умов праці, виключення або зведення до мінімуму рівня професійних захворювань і травматизму дозволяють знизити втрату працездатності й тим самим підвищити продуктивність праці, а також зменшити економічні втрати підприємства, викликані соціальними виплатами на компенсацію втраченого здоров'я працюючих[3; 8].

Таким чином, соціальне значення охорони праці проявляється у впливі на зміну трьох основних показників, що характеризують рівень розвитку суспільного виробництва:

1. Зростання продуктивності праці за рахунок:

- скорочення внутрішньозмінних простоїв шляхом попередження передчасного стомлення, а також зниження числа або ліквідації мікротравм, обумовлених несприятливими умовами праці. Попередження передчасного стомлення за допомогою раціоналізації умов праці, введення оптимальних режимів праці та відпочинку й інших заходів на підприємствах сприяє збільшенню ефективного використання робочого часу. Цьому сприяє і ліквідація мікротравм, тому що кожна з них супроводжується втратою до 2-х годин робочого часу;

- скорочення цілодобових втрат робочого часу в результаті зниження рівня або ліквідації тимчасової непрацездатності через виробничий травматизм, професійну й загальну захворюваність. Цей показник має важливе значення для

промислового виробництва, де кожна травма сьогодні, за даними статистики, супроводжується втратою працездатності в середньому більш ніж на 26 днів.

2. Збереження трудових ресурсів і підвищення професійної активності працюючих за рахунок:

• поліпшення стану здоров'я працюючих і збільшення середньої тривалості їхнього життя шляхом поліпшення умов праці, що також супроводжується збільшенням виробничого стажу працюючих при підтриманні їхньої високої трудової активності;

• підвищення професійного рівня внаслідок зростання кваліфікації і майстерності у зв'язку зі збільшенням виробничого стажу;

• можливості використання залишкової трудової активності, великого практичного досвіду й професійних знань пенсіонерів по старості й інвалідів на доступних для них видах робіт і забезпеченні відповідних їх фізичним можливостям умов праці.

3. Збільшення сукупного національного продукту за рахунок поліпшення зазначених вище показників [4; 135 - 136].

Економічне значення охорони праці визначається ефективністю заходів щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці і є економічним вираженням соціальної значущості охорони праці. У зв'язку з цим економічне значення охорони праці оцінюється зміною соціальних показників за рахунок впровадження заходів щодо поліпшення умов праці. Зокрема, результати охорони праці ведуть до збільшення продуктивності праці, фонду робочого часу, зменшення плинності кадрів, зниження непродуктивних витрат часу й праці, зменшення витрат на пільги та компенсації за несприятливі умови праці, скорочення видатків, пов'язаних з виробничим травматизмом та захворюваністю працівників тощо[1; 6].

1. Підвищення продуктивності праці має досягатися за рахунок:

-збільшення працездатності. Наприклад, на підприємствах одним з основних шкідливих виробничих факторів є надлишки теплоти. Цей фактор, що визначає мікрокліматичні умови праці у робочій зоні, істотно впливає на

працездатність й продуктивність праці. При температурі повітря на робочих місцях 26 – 30 °С працездатність людини становить усього 20 - 50% її рівня при температурі 18°С. Для багатьох підприємств також характерні низькі рівні освітленості на робочих місцях через наявність в них однобічного бічного природного освітлення, захаращеності цехів великогабаритним устаткуванням й недостатнім доглядом за освітлювальними пристроями. При незадовільному освітленні (в 2 - 4 рази нижче норми) продуктивність праці знижується на 4 - 8 %, та завдається велика шкода органам зору;

- попередження стомлення. Усяке відхилення умов праці на робочих місцях від санітарно-гігієнічних нормативів змушує організм людини додатково витрачати енергію для протидії несприятливому впливу шкідливих виробничих факторів. Так, наприклад, при інтенсивності шуму на робочому місці 90 дБА робітник у середньому затрачає на 20 % більше фізичних зусиль і нервово-психологічного навантаження для того, щоб зберегти рівень виробітку, який він забезпечує при інтенсивності шуму 70дБА, значна шкода завдається органам слуху;

- підвищення ефективності використання устаткування й фонду робочого часу за рахунок зниження внутрішньозмінних простоїв через погіршення самопочуття від умов праці й мікротравм. При комплексному впливі на робітника одночасно декількох шкідливих виробничих факторів. Ці простої можуть становити 20-40% цілодобових втрат, обумовлених виробничим травматизмом і захворюваністю;

- підвищення злагодженості в роботі при нормалізації психологічного клімату внаслідок поліпшення умов праці.

2. Зниження непродуктивних витрат часу й праці. Ці витрати складаються через несприятливі умови праці, обумовлені організацією робочих місць без урахування вимог ергономіки. Звичайно непродуктивні витрати часуй праці, що збільшують трудомісткість робіт, пов’язані з необхідністю виконання зайвих рухів, фізичних зусиль, нервово-психологічних навантажень, з прийняттям незручних поз внаслідок невдалого розташування органів керування

устаткуванням, конструктивного оформлення робочих місць й одержання зайвої інформації.

3. Збільшення фонду робочого часу. Воно має бути отримане за рахунок скорочення цілодобових втрат через неявку на роботу в результаті виробничої травми або захворювання. Умови праці істотно впливають не тільки на професійну захворюваність, але й на виникнення та тривалість загальних захворювань. 25 - 30% загальних захворювань на виробництві пов'язано з несприятливими умовами праці. Результати досліджень свідчать, що перевищення припустимої температури повітря в робочій зоні виробничих приміщень на 1 °С супроводжується збільшенням втрат робочого часу через серцево-судинні захворювання в середньому на 4,1 дні в розрахунку на 100 робітників, а перевищення припустимого рівня шуму на робочому місці на 10-20 дБА збільшує тривалість тимчасової непрацездатності з тієї ж причини в середньому на 2-7 днів на 100 працюючих.

4. Економія витрат на пільги й компенсації за роботу в несприятливих умовах праці. Такі пільги й компенсації, як скорочений робочий день й додаткова відпустка, пов'язані зі значними трудовими втратами й супроводжуються виплатами великих грошових сум за фактично не відпрацьований час. Інші різновиди пільг і компенсацій (підвищені тарифні ставки, пільгові пенсії, лікувально-профілактичне харчування, безкоштовна видача молока) також супроводжуються витратою значних коштів. Створення умов праці, що відповідають вимогам охорони праці, дозволяє повністю або частково скасувати ці пільги й компенсації, що дає значну економію витрат.

5. Зниження витрат через плинність кадрів за умовами праці. Із загального числа осіб, які звільнилися за власним бажанням, близько 21% становлять особи, не задоволені умовами праці. На деяких підприємствах особливо висока плинність кадрів серед зайнятих важкою фізичною працею. Плинність робочої сили завдає істотної шкоди підприємствам, тому що особи, які звільняються, деякий період часу працюють зі зниженою продуктивністю, а прийняті замість них нові робітники вимагають виробничого навчання. Процес

звільнення і наймання також супроводжується витратами коштів. У цілому по народному господарству плинність кадрів завдає значні економічні втрати, тому що кожен, хто звільнився, займаючись працевлаштуванням на нове місце, при переході з одного підприємства на інше в середньому не працює близько одного місяця[6].

4.2. Надзвичайні ситуації соціального характеру

Вступ

Загально прийнята класифікація надзвичайних ситуацій в залежності від їх походження, або чинників виникнення: техногенні, природні та соціальні катастрофи [1]. Безумовно, всі надзвичайні події є різними за своїми специфічними особливостями, але всі вони об'єднані тим, що залишають по собі безліч лиха, горя та сліз постраждалих.

В якості одного з основних негативних наслідків трагічної події, можна відмітити досить сильний психотравмуючий вплив, від якого потерпають майже всі учасники трагічних подій. Саме тому, на нашу думку, найбільш правильним є те, що психологічна допомога повинна бути надана негайно, не після трагедії, а ще під час ліквідації її наслідків та проведення пошуково-рятувальних робіт. Адже чим раніше постраждала людина зможе відчути себе в безпеці та зможе побачити підтримку, тим міцнішою буде її опірність травматичному впливу. Крім того, в такому випадку зменшується вірогідність розвитку у постраждалих будь-якої категорії посттравматичних стресових розладів, а відповідно, підвищується можливість вийти з травмуючої ситуації з найменшими психологічними втратами.

Надзвичайні ситуації соціального характеру, пов'язані з протиправними діями терористичного і антиконституційного спрямування:

1. здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення і затримання важливих об'єктів, ядерних установок і матеріалів,

систем зв'язку та телекомунікація, напад чи замах на екіпаж повітряного або морського судна);

2. викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден;

3. захоплення заручників;

4. встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях;

5. викрадення або захоплення зброї;

6. виявлення застарілих боєприпасів тощо. Надзвичайні ситуації соціального характеру часто виникають при соціально-політичних конфліктах. Конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, поглядів, гостра суперечка, ускладнення, боротьба ворогуючих сторін різного рівня та складу учасників. Джерелами конфлікту є соціальна нерівність, яка існує в суспільстві та система поділу таких цінностей, як влада, соціальний престиж, матеріальні блага, освіта. Конфлікт передбачає усвідомлення протиріччя й суб'єктивну реакцію на нього. Якщо конфлікт виникає в суспільстві – це суспільний конфлікт. Існує три основні види соціальних конфліктів: 1) політичні – конфліктують політичні системи; 2) соціальні – конфліктують соціальні системи; 3) економічні – конфліктують економічні системи (наприклад, корпорації). Будь-якій соціальний конфлікт, набуваючи значних масштабів, об'єктивно стає соціальним, якщо він зачіпає міжнародні, класові, міжетнічні, міжнаціональні, регіональні, демографічні та інші відносини. Існує дві форми перебігу конфліктів: відкрита –відверте протистояння, зіткнення, боротьба; закрита або латентна, коли відвертого протистояння нема, але точиться невидима боротьба; Поняття «соціальний конфлікт», як правило, використовується коли трапляються великомасштабні зіткнення всередині держав (громадянська війна, страйки) та між державами (війни, партизанські рухи). Війна – це збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами; у переносному розумінні слова – крайня ступінь боротьбі, ворожих відносин між певними політичними силами. До соціальних конфліктів належить виступ екстремістських угруповань (тобто тероризм). Тероризм – це форма політичного екстремізму, застосування чи загроза застосування

найжорсткіших методів насилля, включаючи фізичне знищення людей, залякування урядів та населення для досягнення певних цілей. Тероризм здійснюється окремими особами, групами, що виражають інтереси певних політичних рухів або представляють країну, де тероризм піднесений до рангу державної політики. Існує три основних види тероризму: політичний; релігійний; кримінальний. Громадянська війна в Сирії - протистояння, що почалося в 2011 році із цивільних хвилювань, урядових сил і сірійської опозиції. Число жертв у війні в Сирії (за даними ООН) перевищило 70 000 чоловік Окремо ще виділяють біологічний, ядерний, інформаційний тероризм тощо. Формування засад ринкової економіки створило в Україні принципово нову соціальну та економічну ситуацію, що у свою чергу, призвело до виникнення нових негативних чинників: формування нової соціальної диференціації та відповідних критеріїв її оцінки свідчить про нездорові відносини в суспільстві; надто різкий поділ на бідних та багатих; процеси збіднення та збагачення мають деформований характер. За таких обставин різко зростають форми та розміри соціальних відхилень (злочинність, самогубство, наркоманія, алкоголізм тощо).

Висновок

Розглядаючи специфічні особливості надання психологічної допомоги в осередку НС можна констатувати, що основними проблемами, або труднощами, які виникають при наданні їм невідкладної психологічної допомоги є: дефіцит часу та інформації стосовно постраждалого; обмеженість використання методів психологічної діагностики; необхідність надання психологічної допомоги «при свідках»; неналаштованість постраждалого на роботу з психологом та інші.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Адиктивна поведінка має безліч різновидів і кожен з видів має свої особливості та специфіку, по своєму проявляється та різні наслідки, однак у всіх видів є спільні етапи формування адикції. Сам процес формування адиктивного процесу починається з емоційного рівня, переживається гостра зміна психічного стану: підвищується настрій, виникає почуття радості, відчувається неймовірний підйом, екстаз через вживання якихось речовин чи виконання якихось дій. На другому етапі формується певна послідовність звертання, використання засобів адикції. Поступово з часом адиктивна поведінка набуває характеру стереотипної, типової, починає повністю домінувати і витісняти всі інші сфери.

Спираючись на сучасні уявлення про рушійні сили, джерела та умови розвитку психіки та особистості, психічний розвиток дитини відбувається завдяки спілкуванню та взаємодії з дорослими, особливо батьками. Сім'я, як найближче для дитини соціальне середовище, задовольняє її потреби у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці та повазі. Дитина має перший досвід соціального та емоційного спілкування в сім'ї.

Підлітковий вік – це межа між дитинством і дорослістю, зрілістю, пов'язана з віком, в якому людина повинна брати участь у суспільному житті.

Цей віковий період характеризується також гормональними змінами, формуванням моральних цінностей, самосвідомістю, сильним бажанням спілкуватися з однолітками, емоційною нестабільністю, а в суспільстві підліток займає проміжне становище дитини і дорослого.

Для забезпечення виконання завдань експериментального дослідження ми використали комплекс методик: для отримання експериментальних даних кількості підлітків які схильні до адиктивної поведінки тест «Схильність до залежної поведінки» автор В.Д. Менделевич та методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СПВ) запропоновану А.Н. Орел, а для дослідження стилю сімейного виховання методику «Батьків оцінюють

діти» (БОД) яка є модифікацією опитувальника «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ), Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицкіса, виконана І.О. Фурановим і А.А. Аладіним.

За методикою «Схильність до залежної поведінки» В.Д. Менделевич 84% підлітків схильні до алкогольної залежності, а 82% до залежності взагалі. Це дозволяє встановити тенденцію, що попри алкогольну залежність у підлітків присутні і інші різновиди адиктивної поведінки. Відсоток досліджуваних підлітків схильних до адиктивної поведнки майже ідентичний і складає за методикою В.Д. Менделевича 82%, а за методикою схильності підлітків до девіантної поведінки А.Н. Орел – 83% досліджуваних підлітків. За методикою «Батьків оцінюють діти» (БОД) найбільший відсоток набрали такі стилі негармонійного сімейного виховання: гіперпротекція що потурає 71% та домінуюча гіперпротекція 41%. Співставивши результати можемо прослідкувати що дійсно кількість підлітків які схильні до адиктивної поведінки корелює з вираженістю негармонійних стилів виховання і становить 82% і 71% відповідно.

Корекційна робота в групі з підлітками, схильними до правопорушень, включає використання різноманітних прийомів для розвитку здатності до спілкування та взаємодії, зняття стресу, агресії, негативної емоційності, а також вправи на розвиток емпатії, розвиток найкращих рис характеру. На наш погляд, у роботі з адиктивними підлітками можна ефективно використовувати різні види: музикотерапію, малювальну терапію, казкотерапію.

Зрозуміло, корекційна робота з адиктивними підлітками має відбуватися не як просте вправляння навичок і умінь, не як якісь вправи для підвищення психологічної активності, а як повноцінна свідома діяльність. Через те, соціально-психологічний тренінг доповнюється ретельною працею по формуванню певних інтересів підлітка з врахуванням особливостей його характеру та здібностей. Потрібно прагнути до якомога більшого скорочення вільного часу дитини, займаючись суспільно-корисною діяльністю, а також

позитивною і розвиваючою діяльністю: читанням, самоосвітою, музичним мистецтвом, спортом, прибиранням квартири і так далі.

Сім'я та зокрема батьки відіграють важливу роль у формуванні в підлітка стереотипів поведінки. Тому дуже важливо який тип сімейного виховання оберуть батьки. Адиктивна поведінка є похідним явищем від виховного впливу в першу чергу батьків. Отже, ми вважаємо, що психологу потрібно проводити корекційну та тренінгову роботу з батьками. І ми пропонуємо провести зустріч з батьками, яка буде містити елементи тренінгової роботи «Вплив стилю сімейного виховання на формування особистості підлітка та його поведінки».

У даній роботі було вивчено відмінності в уявленнях про стиль сімейного виховання підлітків з різними видами адиктивної поведінки. Проаналізувавши психологічну літературу по темі дослідження, ми прийшли до висновку, що в підлітковому віці йде бурхлива перебудова всієї особистості, її психологічних, соціальних і фізіологічних компонентів. Цей віковий період характеризується гормональними змінами, формуванням моральних цінностей, усвідомленням самого себе, тягою до спілкування з однолітками, емоційною нестійкістю, а на соціальному рівні підліток займає проміжне положення між дитиною і дорослим. З огляду на складності та суперечливості особливостей зростаючого організму виникають ситуації, які порушують нормальний хід особистісного становлення, що призводить до підвищення агресивності і конфліктності в цьому віці. Стиль сімейного виховання грає істотну роль у формуванні особистості дитини. Під стилем сімейного виховання маються на увазі відносини батьків до дитини, характер контролю над її діями, спосіб висунення вимог, форми заохочення і покарання. Вибір батьками стилю сімейного виховання обумовлюється впливом типу темпераменту, традиціями, в яких виховувалися самі батьки. Батьки використовують різні методи виховання, в залежності від ситуацій, що виникають, від самої дитини і її поведінки в цей момент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальна готовність вчителів до взаємодії з учнями. / [С.О. Муратов, В.М. Зливков, Н.Н. Хомутиннікова та ін.]. // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 4–18.
2. Алмазов Б.Н., Грицаенко П.П., Ружников Ю.Н. Социальные и правовые аспекты профилактики наркозависмости. / Б.Н. Алмазов, П.П. Грицаенко, Ю.Н. Ружников. – Екатеринбург: Юридический Вестник, 1999. – 88 с.
3. Альтшулер В.Б. Патологическое влечение к алкоголю: вопросы клиники и терапии. / В.Б. Альтшулер– М.: «Имидж», 1994. – 216 с.
4. Андреев А.А. Педагогика высшей школы. Новый курс : учебное пособие. / А.А. Андреев. – М. : Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. – 264 с.
5. Анисимов Л.Н. Профилактика пьянства и наркомании среди молодежи. / Л.Н. Анисимов. – М.:1989. – 181с.
6. Аніщенко А.П. Соціальна реклама як фактор ефективної соціалізації молоді в умовах інформаційного суспільства. / Алла Аніщенко. // Соціальна реклама в сучасному суспільстві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2 грудня 2011 року. – Х. : Інститут соціальної політики регіону, 2011. – С. 26–28.
7. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / О.В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
8. Бірюкова Л.А. Організація самостійної роботи студентів: теоретичний аспект. / Л.А. Бірюкова. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – 2011. – №3 (13). – С. 176–182.
9. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти : навчальний посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. / Я.Я. Болюбаш. – К. : ВВП «КОМПАС», 1997. – 64 с.

10. Бродська Л.В. Формування готовності майбутніх вчителів іноземних мов до виховної роботи в школі : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Лариса Володимирівна Бродська. – К., 2006. – 261 с.
11. Бугайова Н.М. Психологічні закономірності розвитку адикцій в онтогенезі / Н.М. Бугайова // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2010.– т. XII, ч.4. – С. 48–57.
12. Бухановский А.О., Андреев А.С., Бухановская О.А. Зависимое поведение: клиника, динамика, систематика, лечение, профилактика: Пособие для врачей. / А.О. Бухановский, А.С. Андреев, О.А. Бухановская. – Ростов-на-Дону, 2002. – 35с.
13. Вакуліч Т. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі Інтернет. / Т. Вакуліч. // Освіта і управління : науковий журнал. – 2006. – №2. – С. 155–158.
14. Велика сучасна енциклопедія. – У 10 т. – Т. 1. : А – Б. / [уклад. А.С. Івченко]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 352 с.
15. Версмер Л. Компульсивность и конфликт: различие между описанием и объяснением при лечении аддиктивного поведения//Психология и лечение зависимого поведения / Под ред. С. Даулинга / Пер.с англ. Р.Муртазина. М.:Независимая фирма «Класс», 2000. – С. 55-79.
16. Вітвицька С.С. Практикум з педагогіки вищої школи : навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 396 с.
17. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы зависимости от интернета // Психологический журнал. — 2004. — Т. 25. — №1.- С. 90-100.
18. Вступ до соціальної роботи : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича.]. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.

19. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінологічно-понятійний словник / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.
20. Горобей М.П. Проблеми шкідливих звичок і залежностей студентів [Електронний ресурс] / М.П. Горобей – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2011_11/11gmphds.pdf
21. Данилюк І.Г. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи : словник. / І.Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 576 с.
22. Докторович М.О. Соціальна реклама як інструмент соціально-педагогічної діяльності. / Марина Докторович. // Соціальна реклама в сучасному суспільстві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2 грудня 2011 року. – Х. : Інститут соціальної політики регіону, 2011. – С. 43–46.
23. Егоров А.Ю. «Социально приемлемые» аддикции [Електронний ресурс] / А. Егоров – Режим доступа : http://www.narcom.ru/cabinet/online/109.html
24. Егоров А.Ю. К вопросу о новых теоретических аспектах аддиктологии // В кн.: Наркология и аддиктология. Сб. науч. тр. / Под. ред. проф. В.Д. Менделевича. – Казань: Школа. – 2004. – С. 80-88.
25. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навчальний посібник для ВНЗ. / Л.М. Завацька. – К. : «Слово», 2008. – 240 с.
26. Завацька Н.Є. Особливості особистісної диференціації узалежненої поведінки підлітків та її корекція : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Наталія Євгенівна Завацька. – К., 2002. – 193 с.
27. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Змановская Евгения Валерьевна – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.

28. Золотова Г.Д. Особливості соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед дітей групи ризику / Г.Д. Золотова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 9 (196). – С. 92–101
29. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I-II рівня акредитації) : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Ганна Дмитрівна Золотова. – Луганськ, 2005. – 241 с.
30. Клиническая психология: учебник / Под ред. Б.Д. Кавасарского. – СПб.: Питер, 2002. – 960 с.
31. Клочко О.О. Дослідження ризиків у процесі соціалізації підлітків із синдромом комп'ютерної залежності. / Олексій Клочко. // Вісник Черкаського університету : науковий журнал. – вип. 203. – Ч. III. – 2011. – С. 39–44.
32. Клочко О.О. Соціальна реклама у питаннях профілактики адиктивної поведінки дітей та молоді. / Олексій Клочко. // Соціальна реклама в сучасному суспільстві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2 грудня 2011 року. – Х. : Інститут соціальної політики регіону, 2011. – С. 66–68.
33. Клочко О.О. Характеристика методу освіти «рівний – рівному» як сучасної інноваційної технології. / Олексій Клочко. // Сучасна молодь: крок у майбутнє : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. – С. 224–228.
34. Клочко О.О. Аналіз робочих навчальних програм дисциплін спеціальності «Соціальна педагогіка» з погляду відображення проблем профілактики адиктивної поведінки дітей та молоді. / Олексій Клочко. // Соціалізація молоді: культура, освітня політика, технології формування : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (Суми, 20-21 квітня 2011 р.). – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. – С. 214–215.

35. Клочко О.О. Значення духовних і моральних якостей майбутніх соціальних педагогів у роботі з дітьми адиктивної поведінки. / Олексій Клочко. // Возрождение духовности в современном мире: взаимодействие церкви и образования : тезисы Всеукраинской научно-практической конференции (24-25 марта 2011 г.). – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. – С. 164–167.
36. Клочко О.О. Окремі аспекти готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки дітей та молоді. / Олексій Клочко. // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 квітня 2012 р.). / [за заг. ред. В.О. Огнев'юка. / редкол. : В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, С.О. Сисоєва, Н.М. Віннікова]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 188–195.
37. Клочко О.О. Основи соціального партнерства соціального педагога освітнього закладу щодо профілактики адиктивної поведінки учнів / Олексій Клочко. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – 2011. – №3 (13). – С. 21–32.
38. Клочко О.О. Проблема поширення проміжних форм адиктивної поведінки у жінок. / Олексій Клочко. // Головні проблеми державно-правового захисту жінок в Україні. Гендерні студії : матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів (15 травня 2009 року, м. Суми). – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 66–70.
39. Клочко О.О. Проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки дітей та молоді. / Олексій Клочко. // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : науковий журнал. / [за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака]. – Вип. XVIII, серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори - 2006, 2012. – С. 268–278.
40. Клочко О.О. Професійний обов'язок у контексті готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки дітей та

молоді. / Олексій Клочко. // Возрождение духовности в современном мире: взаимодействие Церкви и образования : тезисы Международной научно-практической конференции (26-27 апреля 2012 г.). – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. – С. 152–155.

41. Клочко О.О. Профілактика адиктивної поведінки: нормативно-правовий аспект / Олексій Клочко. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – 2010. – № 3 (5). – С. 211–221.
42. Ковчина І.М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи : навчальний посібник. / І.М. Ковчина. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 345 с.
43. Короленко Ц.П. Психосоциальная аддиктология / Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитриева. – Новосибирск: Издательство «Олсиб», 2001 – 251 с.
44. Короленко, Ц.П. Семь путей к катастрофе. Деструктивное поведение в современном мире / Ц.П. Короленко, Т.А. Донских. – Новосибирск: Наука, 1990. – 224 с.
45. Кулаков С.А. Система факторов, влияющих на формирование мотивационной сферы подростков, злоупотребляющих алкоголем // Медико-биологические проблемы алкоголизма. / С.А. Кулаков. – Воронеж, 1987, с. 247-249.
46. Леонова Л.Г. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте / Л.Г. Леонова, Н.Л. Бочкарева – Новосибирск, 1998. – 41 с.
47. Маєвська Л.М. Готовність соціального педагога до професійної діяльності в етнокультурному середовищі / Людмила Маєвська. // Соціальна педагогіка і соціальна робота. – 2010. – №.3. – С. 68–76.
48. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки. Навчальний посібник – / Максимова Наталья Юрьевна. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 308 с.
49. Марушкевич А.А. Педагогіка вищої школи. Теорія виховання (Цикл лекцій) : навчальний посібник. / А. А. Марушкевич. – К., 2005. – 107 с.

50. Медведева Г.П. Этика социальной работы : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г.П. Медведева. – М. : ВЛАДОС., 1999. – 208 с.
51. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: Учебн. Пособ. — М.: МЕДпресс. – 2001. – 432 с.
52. Методика и технологии работы социального педагога : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. / [Б.Н. Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н. Бессонова и др. / под ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева]. – М. : Издательский дом «Академия», 2002. – 192 с.
53. Методичний посібник з надання дружніх послуг для молоді : методичний посібник. / І.М. Пінчук, В.А. Сановська. – К., 2003. – 160 с.
54. Мізь Я.А. До проблеми визначення комп'ютерної залежності у підлітковому віці / Яна Мізь. // Сучасна молодь: крок у майбутнє : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 357–360.
55. Міщик Л.І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Людмила Іванівна Міщик. – Запоріжжя, 1997. – 358 с.
56. Нагорна А.М. Профілактика наркоманії серед підлітків. : навчальний посібник. / А.М. Нагорна, В.В. Безпалько. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – 168 с.
57. Нехімічні адикції : [текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/%CD%E5%F5%E8%EC%E8%F7%E5%F1%EA%E0% FF_%E7%E0%E2%E8%F1%E8%EC%EE%F1%F2%FC.
58. Песоцкая О. П. Современные подходы к профилактике аддиктивного поведения школьников / О.П. Песоцька // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 17 (180). Ч.ІІ. – С. 221-228.
59. Пихтіна Н.П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навчально-методичний посібник. / Н.П. Пихтіна,

Р.Г. Новгородський. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 239 с.

60. Пихтіна Н.П. Формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя до профілактики адиктивної поведінки учнів : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Ніна Порфиріївна Пихтіна. – К., 2000. – 210 с.
61. Поліщук В.А. Теорія та методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : дис. д-ра пед. наук : 13.00.04 / Віра Аркадіївна Поліщук. – Тернопіль, 2006. – 454 с.
62. Полякова О.М. Технологія виробничої соціально-педагогічної практики в освітніх закладах : методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». / О.М. Полякова, А.О. Поляничко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 102 с.
63. Полякова О.М. Технологія виробничої соціально-педагогічної практики в закладах соціально-педагогічного спрямування : методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». / О.М. Полякова, О.В. Знобей. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – 102 с.
64. Понятие игромании: [тест] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sofia-dom.com.ua.
65. Психология и лечение зависимого поведения / Под ред. С. Даулинга / Пер. с англ. Р.Р. Муртазина – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 240 с.
66. Психология. Полный энциклопедический справочник : справочник. / [сост. и общ. ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко.]. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 896 с.
67. Руководство по аддиктологии / [Аксельрод Б.А., Борцов А.В., Гарницкая А.С. и др..] ; Под ред. проф. В.Д. Менделевича. – СПб. : Речь, 2007. – 768 с.
68. Семенова А. В. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. / [А. В. Семенова, Р. С. Гурін, Т. Ю. Осипова.]. – К. : Знання, 2006. – 319 с.
69. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навчальний посібник. / О. М. Семеног. – К. : Академія, 2010. – 216 с.

70. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників : словник. / [за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової]. – К., 2000. – 260 с.
71. Смагин С.Ф. Аддиктивное поведение подростков. История вопроса [Электронный ресурс] / С.Ф. Смагин. – Личность и культура. – 2005. – № 4. – Режим доступа к журналу : http://www.licpublic.com/index.php?option=com_content&view=article&id=23%3A2010-05-03-12-20-57&catid=12%3A2010-02-08-15-45-53&Itemid=13&lang=ru
72. Смеренчак Л.І. Особливості формування готовності майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності. / Людмила Смеренчак. // Освіта дорослих як фактор розвитку дорослої людини в умовах соціальних змін : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Черкаси, 21-23 березня 2012 року.). – Черкаси : Редакційно-видавничий відділ ЧНУ, 2012. – С. 118–121.
73. Соціальна робота : короткий енциклопедичний словник. – Кн. 4. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.
74. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи : словник. / І. Г. Данилюк. – Донецьк. : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 576 с.
75. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім’єю : навчальний посібник. / І.М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 132 с.
76. Тютюнник О.В. Зміст і структура професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників. / Ольга Тютюнник. // Освіта дорослих як фактор розвитку дорослої людини в умовах соціальних змін : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Черкаси, 21-23 березня 2012 року.). – Черкаси : Редакційно-видавничий відділ ЧНУ, 2012. – С. 143–150.
77. Тютюнник О.В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників : [текст] :

автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / Ольга Вікторівна Тютюнник. – К., 2010. – 22 с.

78. Уайнхолд Б. Освобождение от созависимости / Берри Уайнхолд, Дженей Уайнхолд / Перевод с англ. А.Г. Чеславской. – М.: Независимая фирма «Класс», 2002. – 224 с.
79. Уайнхолд Б. Противозависимость: бегство от близости / Берри Уайнхолд, Дженей Уайнхолд / пер. с англ. Е. Бабенко, Г. Смолин. – Каменец-Подольский: Аксиома, 2009. – 328 с.
80. Уруський В.І. Формування готовності вчителів до інноваційної діяльності : методичний посібник. / В.І. Уруський. – Тернопіль : ТОКІППО, 2005. – 96 с.
81. Фалинська З. З. Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / Зоряна Зенонівна Фалинська. – Л., 2006. – 284 с.
82. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. / М.М. Фіцула. / [2-ге вид., доп.]. – К. : Академвидав, 2010. – 456 с.
83. Цал-Цалко І.В. Психологія особистості, схильної до залежності [Електронний ресурс] / І.В. Цал-Цалко – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psykhol/2008_28/19.html
84. Чуркин А.А. Краткое руководство по использованию МКБ-10 в психиатрии и наркологии / А.А. Чуркин, А.Н. Мартюшов – М.: «Триада-Х», 2000. – 232 с.
85. Шабанов П.Д. Основы наркологии. / Шабанов Петр Дмитриевич – СПб.: Лань, 2002. – 560 с.
86. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. Семья и истоки девиантного поведения детей и подростков / Л.Б. Шнейдер - М. : Академический проект, Трикста, 2005. – 336с.
87. Яресько К. В. Соціальна реклама як засіб соціально-педагогічного впливу. / Катерина Яресько. // Соціальна реклама в сучасному суспільстві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2 грудня 2011 року. – Х. : Інститут соціальної політики регіону, 2011. – С. 18–19.